

บทที่ 2

วรรณคดีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การที่จะพัฒนารูปแบบการสร้างจิตสำนึกเพื่อการพัฒนาชุมชนนั้น จำเป็นต้องทราบ ความหมาย ลักษณะเฉพาะ ขั้นตอนและปัญหาของการพัฒนาชุมชน ความหมายและวิธีการ สร้างจิตสำนึก เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เรียบเรียงวรรณคดีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. การพัฒนาชุมชน
2. การสร้างจิตสำนึก
3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีจิตสำนึกเพื่อพัฒนาชุมชน

1. การพัฒนาชุมชน

1.1 ความหมายของคำว่า "พัฒนา"

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 ; 5) ได้ให้ความหมายของคำพัฒนาว่าหมายถึง "การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (Directed Change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า (Planned Change) "

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 ; 1) ได้ให้ความหมายของคำพัฒนาว่าหมายถึง "การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า"

วิทยากร เชียงกุล (2527 ; 17-18) ได้เขียนไว้ว่า "การพัฒนาที่แท้จริง ควรหมายถึงการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความกินที่อยู่ดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมและจิตใจและความสงบสันติ ซึ่งนอกจาก จะขึ้นอยู่กับ การได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชน ยังต้องการพัฒนาทางด้านการศึกษา สิ่งแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนา ทางวัฒนธรรมและจิตใจด้านต่าง ๆ ด้วย ความต้องการทั้งหมดนี้บางครั้งเราเรียกกันว่า

เป็นการพัฒนา "คุณภาพชีวิต" เพื่อให้ให้เห็นว่า การพัฒนาไม่ได้อยู่กับการเพิ่มปริมาณสินค้าหรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจ ความสุขของประชาชนมากกว่า"

วิชานุกร เศรษฐโร (2528 : 298) ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนาหมายถึง การเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ดีขึ้นหรือเพื่อจุดหมายปลายทางอันใดอันหนึ่งเสมอ และไม่จำเป็นที่จะมุ่งเฉพาะแต่ทางด้านคุณภาพเป็นสำคัญเท่านั้น

วิรัช วิรัชนิการวรรณ (2532 : 2) ได้สรุปความหมายของคำพัฒนาว่าหมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้าและเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ขณะเดียวกัน การพัฒนาไม่ได้หมายถึงการเพิ่มขึ้นของปริมาณสินค้าหรือรายได้ขอ ประชากรเท่านั้น แต่หมายความรวมถึงการเพิ่มความพึงพอใจและเพิ่มความสุขของประชาชนด้วย

1.2 ความหมายของคำว่า "ชุมชน"

สำหรับคำว่าชุมชน (Community) นั้น ในทางวิชาการมีความหมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 : 7-10) ได้สรุปว่า ชุมชนประกอบด้วย ประชากรจำนวนหนึ่ง สถาปนาทางสังคม องค์การทางสังคมชนิดที่มีขนาดย่อยกว่าชุมชน เช่น ครอบครัว กลุ่มสหกรณ์ สโมสร เป็นต้น อาณาเขตทางภูมิศาสตร์ และที่สำคัญชุมชนมิได้เป็นภาพนิ่ง แต่เป็นสิ่งที่เคลื่อนไหวได้

วิรัช วิรัชนิการวรรณ (2532 : 3) ได้สรุปส่วนประกอบของชุมชนว่า มีประชาชนหรือกลุ่มคน มีอาณาบริเวณหรือพื้นที่ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้น มีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันของประชาชนในชุมชน และมีผลประโยชน์ ความสนใจ ประเพณีบางประการร่วมกัน

1.3 ความหมายของคำว่า "พัฒนาชุมชน"

มีสิ่งสำคัญที่ควรทำความเข้าใจอย่างยิ่งคือ ความหมายของคำว่า "พัฒนาชุมชน" มิใช่เป็นการนำเอาคำว่า "พัฒนา" กับคำว่า "ชุมชน" มาติดต่อกัน แล้วแปลค หมายความว่ารวม

กันไป ซึ่งเท่าที่ผ่านมา มีผู้รู้ส่วนมากได้แปลหรือให้ความหมายโดยอาศัยความหมายของคำว่าพัฒนาและคำว่าชุมชนเป็นพื้นฐาน แล้วนำเอาความหมายของคำทั้งสองมารวมกัน เพื่อแปลเป็นคำว่าพัฒนาชุมชนอีกทอดหนึ่ง

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2532 : 6) กล่าวว่า คำว่าพัฒนาชุมชนเป็นคำ ๆ เดียวที่มีความหมายของตัวเองโดยเฉพาะ และไม่ต้องอาศัยความหมายของคำว่าพัฒนาและคำว่าชุมชนมาเป็นพื้นฐานในการกำหนดความหมายแต่ประการใด

เพราะคำว่าพัฒนาชุมชน (Community Development) เป็นคำที่มีความหมายเป้าหมาย ปรัชญา แนวความคิด หลักการและวิธีดำเนินงานที่แตกต่างไปจากคำว่าพัฒนา (Development) หรือกล่าวโดยสรุปก็คือ "การพัฒนาชุมชนไม่ใช่การพัฒนาโดยทั่วไป" ด้วยเหตุผลดังนี้

1. ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนนั้นมุ่งพัฒนาและให้ความสำคัญกับคนมากที่สุด แต่การพัฒนาโดยทั่วไปแล้ว มุ่งพัฒนาทางเศรษฐกิจหรือพื้นที่เป็นหลัก
2. การพัฒนาชุมชนให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน เป็นสำคัญ แต่การพัฒนาโดยทั่วไปไม่ได้เน้นความสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน
3. การพัฒนาชุมชนมีแนวความคิดที่ต้องการให้ประชาชนช่วยเหลือตนเอง และปกครองตนเอง ในขณะที่การพัฒนาโดยทั่วไปมีส่วนสำคัญทำให้ประชาชนต้องพึ่งพาสังคมเมืองหรือรัฐบาลตลอดเวลา
4. การพัฒนาชุมชนให้ความสำคัญกับขั้นตอนการดำเนินงาน เช่น การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วางแผนและลงมือปฏิบัติงาน แต่การพัฒนาโดยทั่วไปมุ่งที่ผลสำเร็จของงานเป็นหลัก

มีผู้ให้คำนิยามเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทไว้มากมาย ในที่นี้จะขอยกตัวอย่าง บางตัวอย่าง เพื่อให้เห็นสิ่งที่เน้นในการพัฒนาชนบทเป็นสำคัญ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 : 10-14) ได้กล่าวถึงการพัฒนาชุมชนอย่างสรุปที่สุดก็คือ การเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยมีการวางแผน(Planned Community Change) และมีลักษณะสำคัญดังนี้คือ

1. การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่จงใจหรือตั้งใจก่อให้เกิดขึ้น
2. การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีเป้าหมาย (จุดมุ่งหมายหรือทิศทาง)
3. การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีแผนการหรือโครงการ
4. การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีสมาชิกของชุมชนเข้าร่วม
5. การพัฒนาชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีการควบคุมการเปลี่ยนแปลง

มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ได้จัดประชุมในหัวข้อเรื่อง "African Administration" เมื่อ ค.ศ. 1948 ได้เสนอแนะให้นำคำว่า "การพัฒนาชุมชน" มาแทนคำว่า "มวลชนศึกษา" และให้คำจำกัดความดังนี้ (ที่ประชุมมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ อ้างถึงใน วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, 2531 : 5)

"การพัฒนาชุมชน คือ ขบวนการที่กำหนดขึ้นเพื่อส่งเสริมความเป็นอยู่ของชุมชนส่วนรวมให้ดีขึ้น ด้วยการให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง และหากเป็นไปได้ก็ควรจะเป็นความคิดริเริ่มของชุมชนเอง หากความคิดริเริ่มเช่นนั้นไม่อาจเกิดขึ้นได้ ก็ต้องใช้วิธีการกระตุ้นและเร่งเร้าให้ประชาชนเกิดความคิดริเริ่มขึ้นมา ทั้งนี้เพื่อให้ขบวนการนี้ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างแท้จริง"

Miniclier (Miniclier อ้างถึงใน วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน 2531 : 6) ให้คำจำกัดความของการพัฒนาชุมชนว่า การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการ (Movement) แห่งการดำเนินการทางสังคมซึ่งประชาชนในชุมชนนั้น ๆ ร่วมกันวางแผนและลงมือกระทำ การเอง โดยพิจารณาให้รู้ชัดว่า กลุ่มและบุคคลมีความต้องการหรือขาดแคลนอะไร และมีปัญหาซึ่งเป็นปัญหาร่วมกัน จัดทำแผนการของกลุ่มและบุคคล หาทางขจัดความขาดแคลนหรือบำบัดความต้องการและแก้ปัญหานั้น โดยใช้ทรัพยากรในชุมชนเองให้มากที่สุดแล้วเสริมด้วยการบริการและวัสดุจากองค์การของรัฐบาลและเอกชนภายนอกชุมชนเท่าที่จำเป็น

วันรักร์ มิ่งมณีนาคิน (2531 ; 6) ได้สรุปความหมายของการพัฒนาชนบทว่า การพัฒนาชนบท คือขบวนการที่มุ่งส่งเสริมให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในทุก ๆ ด้าน โดยประชาชนเป็นผู้ริเริ่ม และมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกขั้นตอน ด้วยการพึ่งตนเองให้มากที่สุด และเสริมด้วยการช่วยเหลือจากภายนอกเท่าที่จำเป็น

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526 : 15) ได้เขียนถึง "ความหมายของการพัฒนาชุมชน" ในทางปฏิบัติ และหลักวิธีการดำเนินงานตามโครงการต่าง ๆ ออกเป็น 2 ประการ คือ

1. การพัฒนาชุมชนในความหมายของ "งาน" หมายถึง การกระทำใด ๆ ให้ได้มาซึ่งวัตถุประสงค์ สิ่งของ ทั้งที่สามารถมองเห็น จับต้องได้ และที่สังเกตได้ เช่น การสร้างถนน ขุดบ่อน้ำ ทนบเหมืองฝาย สร้างโรงเรียน สถานือนามัย ไฟฟ้า ประปา ให้มีขึ้นในชุมชน ตลอดจนการพัฒนาจิตใจเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมของคนในชุมชน จนสามารถรวมกลุ่มกันเป็นองค์อย่างแน่นแฟ้น เหล่านี้ล้วนแต่เป็นงานพัฒนาชุมชนทั้งสิ้น โดยไม่คำนึงว่าประชาชนจะได้เข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการหรือไม่

2. การพัฒนาชุมชนในความหมายของ "หลักและวิธีการทำงาน" หมายถึง การที่ประชาชนต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการสร้าง "งาน" หรือสิ่งของถาวร วัตถุประสงค์ต่าง ๆ ของประชาชน ซึ่งประชาชนจะต้องเป็นผู้ริเริ่ม ทิजारณาตักสินใจร่วมปฏิบัติ และร่วมรับผิดชอบในการดำเนินงานทุกขั้นตอน จะเป็นการริเริ่มโดยประชาชนเองหรือถูกกระตุ้นให้เกิดความคิดริเริ่มจากเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลก็ตาม

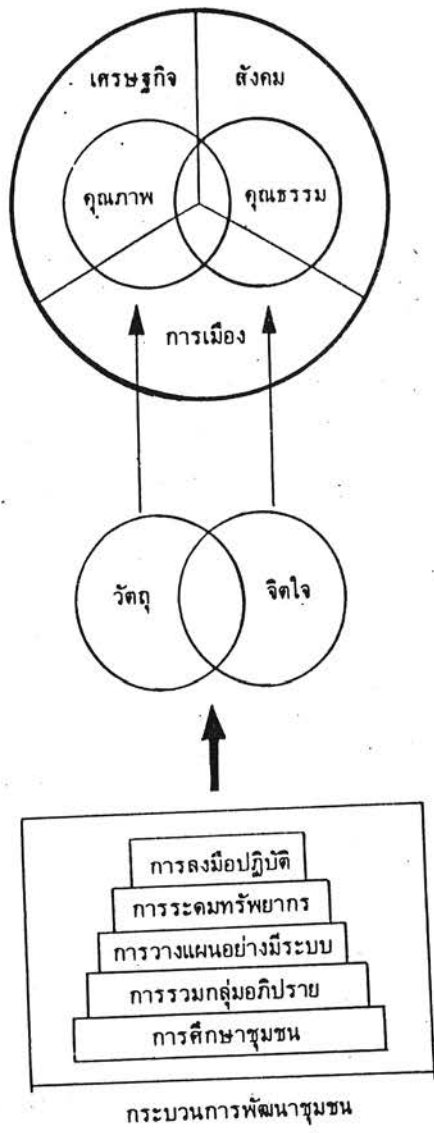
วิทยากร เชียงกุล(2530 : 8) กล่าวว่า กระบวนการพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการของความพยายามที่จะให้การศึกษา จัดกลุ่มประชาชนให้รู้จักรวมตัวกัน เพื่อร่วมมือร่วมแรงทำการผลิตและทำกิจกรรมเกี่ยวกับพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น รวมทั้งเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ การเมือง เพื่อให้มีการกระจายทรัพยากร ทรัพยากร รายได้ อย่างเป็นธรรมมากขึ้น การพัฒนาชุมชนอาจจะทำได้ทั้งจากจุดเล็ก ๆ ระดับหมู่บ้าน และค่อย ๆ ขยายความร่วมมือกับหมู่บ้านอื่น ตำบลอื่นเรื่อย ๆ ไป หรือจะทำจากวงกว้าง เช่น ความพยายามที่จะปฏิรูประบบการศึกษา ปฏิรูปเศรษฐกิจ การเมือง ระบบข้าราชการ การเก็บภาษี นโยบายการพัฒนา ฯลฯ ให้มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยมีประสิทธิภาพและเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่มากขึ้น

จากการที่มีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนในหลายลักษณะ มีทั้งในความหมายของ "งาน" "หลักและวิธีการทำงาน" และ "กระบวนการ" นั้นในส่วนของผู้วิจัยให้ความสำคัญต่อความหมายที่เป็นกระบวนการมากที่สุด เพราะการพัฒนาชุมชนในรูปแบบของงานนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้ถ้าไม่มีการกระทำที่เป็นกระบวนการ และงานพัฒนาชุมชนใด ๆ ที่ไม่สอดคล้องกับหลักการที่ย่อมจะไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการพัฒนาชุมชนทั้งเฉพะหน้าและระยะยาว

1.4 เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

เป็นที่ยอมรับว่า เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชนคือ การพัฒนาคนในชุมชนให้มีทั้งคุณภาพและคุณธรรมในทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ส่วนเป้าหมายรองคือ การพัฒนาวัตถุหรือสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ ถนนหนทาง บ่อน้ำ บ้านเรือน แต่ในทางปฏิบัติการพัฒนาคนและการพัฒนาวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมควรกระทำไปพร้อม ๆ กัน กล่าวคือ การไปสู่เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาคนนั้น จำเป็นต้องใช้การพัฒนาวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมเป็นสื่อหรือเป็นแบบฝึกหัดเพื่อนำไปสู่การพัฒนาคนในที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การที่จะพัฒนาคนให้มีคุณภาพนั้น มีพื้นฐานมาจากการพัฒนาทางวัตถุหรือรูปธรรม ส่วนการที่จะพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนั้นมีพื้นฐานมาจากการพัฒนาทางจิตใจหรือนามธรรมให้แก่ประชาชนในชุมชน (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ 2532 : 15--17) ซึ่งสามารถแสดงได้ดังรูป

เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชุมชน

1.5 ปรัชญาและหลักการพัฒนาชุมชน

พจน์ บุณยรัตพันธุ์ (2517 : 1-2) ได้เขียนหลักปรัชญาเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

1. บุคคลแต่ละคนย่อมมีความสำคัญและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน จึงมีสิทธิอันพึงได้รับการปฏิบัติด้วยความยุติธรรมและอย่างบุคคลมีเกียรติ ในฐานะที่เป็นมนุษย์ปุถุชนคนหนึ่ง
2. บุคคลแต่ละคนย่อมมีสิทธิและสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนไปในทิศทางที่ตนต้องการ
3. บุคคลแต่ละคน ถ้าหากมีโอกาสแล้ว ย่อมจะมีความสามารถที่จะเรียนรู้เปลี่ยนแปลงทัศนคติพฤติกรรมและพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้
4. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำ และความคิดใหม่ ๆ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ และหลังความสามารถเหล่านี้สามารถเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ได้ ถ้าพลังที่ซ่อนเร้นเหล่านี้ได้รับการพัฒนา
5. การพัฒนาพลังและขีดความสามารถของชุมชนในทุกด้านเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา และมีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล ชุมชน และรัฐ

หลักการดำเนินงานเพื่อบรรลุเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพของประชากชนนั้น เป็นที่ยอมรับว่า การดำเนินงานแบบช่วยให้เกิดความคิด (Non Directive) เป็นวิธีที่ได้ผล ส่วนแนวปฏิบัติแบบสั่งการ (Directive Approach) จะได้ผลดีในการพัฒนาวัตถุ

หลักการดำเนินงานแบบช่วยให้เกิดความคิด (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526 : 89-91) นั้น จะต้องให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งถือเสมือนสื่อ หรือเป็นแบบฝึกหัดในการพัฒนาคนให้มีการใช้ความคิดตัดสินใจ วางแผนและดำเนินการเองอยู่เสมอ นอกจากการใช้หลักการดำเนินงานแบบช่วยให้เกิดความคิดแล้ว จะต้องมีหลัก เรือนอีกหลายประการที่ต้องใช้ควบคู่กันไป เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการปฏิบัติยิ่งขึ้น เช่น

1. หลักการช่วยตัวเอง สนับสนุนให้ประชาชนมีการช่วยเหลือตนเองโดย
  - เริ่มจากภาวะการณที่เป็นอยู่ของประชาชน
  - เริ่มจากสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ และจากง่ายไปหายาก
  - ไม่รีบเร่งทำโครงการ แต่ค่อยทำค่อยไป
  - พยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้มากที่สุด
2. หลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วม กิจกรรมทุกกิจกรรม จะต้องให้ประชาชนได้มีโอกาสคิด ตัดสินใจ วางแผนและดำเนินการด้วยตนเอง หรือการตัดสินใจครั้งสุดท้ายต้องเป็นของประชาชน และประชาชนที่เข้ามาร่วมนั้นจะต้องไม่มีการแบ่งแยก จะเลือกที่รักมักที่ชังไม่ได้

3. หลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน
4. หลักการใช้ประโยชน์จากผู้นำท้องถิ่น
5. หลักความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่น
6. หลักการประเมินผล มีการประเมินผลตลอดเวลา

วิรัช วิรัชนิการวรรณ ได้สรุปหลักการพัฒนาชุมชนเพิ่มเติมดังนี้ (2532 : 21)

7. การดำเนินงานต้องยืดหยุ่นได้
8. การพัฒนาต้องสอดคล้องกับนโยบายของชาติ
9. ทำงานพัฒนาตามความต้องการที่แท้จริงของประชาชน โดยเข้าถึงตัว

ประชาชน

10. ทำงานพัฒนาด้วยความประหยัด
11. ประสานงานกับหน่วยงานหรือองค์กรทั้งในและนอกชุมชน
12. ทำงานพัฒนาโดยผ่านกลุ่ม องค์กรชาวบ้าน
13. การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการต่อเนื่อง

1.6 ขั้นตอนการทำงานพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นไปได้ทั้งในรูปของขบวนการ โครงการ วิธีการ และ กระบวนการ เมื่อพิจารณาการพัฒนาชุมชนในฐานะกระบวนการ (Process) ก็จะต้องมีขั้นตอนของการปฏิบัติอย่างเป็นระบบ

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2532 : 25-31) ได้เสนอขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การพัฒนาตนเอง หมายความว่า การพัฒนาตนเองของบุคคลที่จะลงไปทำงานพัฒนาชุมชนทั้งด้านร่างกาย ความคิดและจิตใจ ทั้งนี้เพื่อเตรียมพร้อมที่จะเผชิญปัญหาความยากลำบากและอุปสรรคทั้งปวง

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษาข้อเท็จจริงของชุมชน หมายความว่า การเข้าใจสภาพปัญหา สาเหตุ และความต้องการของประชาชนในชุมชน ซึ่งกระทำได้หลายวิธี ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ขั้นตอนที่ 3 การรวมกลุ่มอภิปรายถกเถียงปัญหา หมายความว่า การนำเอาข้อเท็จจริงจากการศึกษามาเข้ากลุ่มประชาชน ให้มีการอภิปรายถกเถียงและตรวจสอบแก้ไข ปรับปรุงข้อมูลให้ถูกต้องยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 4 การวิเคราะห์ปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาจะต้องรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในชุมชนให้มากที่สุด ขณะเดียวกัน ผู้ปฏิบัติงานจะต้องช่วยจัดลำดับความเร่งด่วนของปัญหาและความเป็นไปได้ในการแก้ปัญหา เฉพาะหน้าให้ประชาชนได้เข้าใจด้วย

ขั้นตอนที่ 5 การร่วมกันวางแผนพัฒนา หมายความว่า การที่ประชาชนในชุมชนได้ตกลงกันแล้วว่า จะแก้ปัญหา ก่อนหลัง รวมถึงการแจกแจงว่า ใครจะทำอะไร ที่ไหน เมื่อใด มีการใช้ค่าใช้จ่ายเท่าใด ต้องร่วมมือประสานงานกับใครบ้าง

ขั้นตอนที่ 6 การระดมทรัพยากร ซึ่งกระทำจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน จะเป็นหน้าที่ของประชาชนในชุมชน

ขั้นตอนที่ 7 การลงมือปฏิบัติงานพัฒนา หมายความว่า การลงมือปฏิบัติงานตามกิจกรรมพัฒนาที่ประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมมาแต่แรก

ขั้นตอนที่ 8 การติดตามผลและประเมินผลงานพัฒนา เป็นการติดตามดูแล ควบคุมให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้ ซึ่งจะมีการกระทำทุกระยะและ ทุกขั้นตอน

กระบวนการพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการต่อเนื่อง ในระยะเริ่มแรกสุดอาจเริ่ม ที่ขั้นตอนที่ 1 แต่ในกิจกรรมต่อ ๆ ไปอาจลัดไปเริ่มที่ขั้นที่ 2 หรือ 3 หรือ 4 เลยก็ได้ แล้วแต่สถานการณ์และความเหมาะสม

วันรักษ์ มิ่งมณีนาถ (2531 : 11-15) ได้กล่าวถึงขบวนการพัฒนา 5 ขั้นตอน การที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงนั้น ควรจะหมายถึงการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน โดยครบถ้วน

ขั้นตอนที่ 1 การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนเพื่อนำไปสู่การ ค้นหาปัญหาและความต้องการแท้จริง (Real Need) ของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับ ความสำคัญของปัญหา และการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง

ขั้นตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เพื่อทราบ สาเหตุที่แท้จริงของปัญหานั้น ๆ

ขั้นตอนที่ 3 การมีส่วนร่วมในการเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา การแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจมีมากกว่าหนึ่งวิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดีและข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากทราบข้อดี ข้อเสียแล้ว ควรปล่อยให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีใด

ขั้นตอนที่ 4 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน การร่วมลงทุนและ ลงแรง หรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทรู้จักคิดถึงต้นทุนและผลได้ ต่าง ๆ และมีความสนใจ ระมัดระวังผลประโยชน์ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ

ขั้นตอนที่ 5 การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล เพื่อจะได้ทราบถึง ความก้าวหน้าและสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินกิจกรรมด้านต่าง ๆ

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาชุมชน 5 ขั้นตอนนั้นเป็นเรื่อง สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่ง แต่ที่เป็นปัญหาในปัจจุบันก็คือ ประชาชนจะเริ่มเข้าไป มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนได้อย่างไร ขอบเขตเพียงใด บทบาทที่เหมาะสมเป็นอย่างไร ซึ่งเรื่องเหล่านี้ยังไม่เคยมีการกำหนดเป็นหลักเกณฑ์ มีเพียงหลักการกว้าง ๆ ซึ่งผู้ที่ เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชนจะต้องพิจารณาให้สอดคล้องกับสภาพเหตุการณ์ที่ตนรับผิดชอบ ต่อไป

1.7 บุคลากรที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชน

เมื่อพิจารณาบุคลากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนในชุมชนหนึ่ง ๆ นั้น อาจแยกได้เป็น 4 กลุ่ม คือ ผู้นำท้องถิ่น พัฒนาการ กลุ่มปฏิบัติงานหรือตัวแทนชาวบ้านที่เอาการเอางาน และชาวบ้าน โดยแต่ละกลุ่มมีลักษณะสำคัญดังนี้

1) ผู้นำท้องถิ่น มีลักษณะหลายประการที่เป็นประโยชน์ต่อการเริ่มงานในระยะแรก เป็นต้นว่า มีความรู้มากกว่าผู้อื่น ชาวบ้านเคารพนับถือ และมักจะเป็นผู้พิจารณาทำความเข้าใจสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ใ้ง่าย และรับไปพิจารณาปฏิบัติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้นำคือคนที่สามารถชวนคนอื่น ให้ร่วมกันปฏิบัติงานอย่างหนึ่งอย่างใดจนเสร็จสิ้นไปได้ โดยทั่วไปจะมีผู้นำทั้งแบบเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการ อาจจะได้รับแต่งตั้งจากทางราชการหรือไม่ก็ได้

แบบเป็นทางการ ได้แก่ คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน ตำบล ผู้ใหญ่บ้าน ครู เจ้าอาวาส ผู้นำเยาวชน ผู้นำกลุ่ม ฯลฯ

แบบไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้มีอายุ ผู้มีความรู้ดี ข้าราชการบ้านသူ ผู้มีฐานะดี ผู้มีคุณธรรมไม่มีประวัติค้างหรือย

2) พัฒนาการ โดยทั่วไปจะยอมรับว่า มีบทบาทในการเป็นตัวนำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ให้กับชุมชน แต่ไม่ได้มีบทบาทในการลงมือกระทำด้วยตนเอง จะใช้หลักการพัฒนาชุมชนกระทำผ่านคนในชุมชน ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่กับชาวบ้าน มีลักษณะเสียสละเพื่อชุมชน เข้ากับคนง่าย มีความรู้รอบด้าน ถ่ายทอดความรู้ได้มี ฯลฯ

พัฒนามกรมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับหน่วยงานสังกัด เช่น กรมการพัฒนาชุมชนเรียกบุคคลนี้ว่า "พัฒนามกร" กรมประชาสงเคราะห์เรียกว่า "นักประชาสงเคราะห์" นักวิชาการตะวันตกบางคนเรียกว่า "นักจัดระเบียบชุมชน" (Community Organizer) แต่โดยทั่วไปจะเรียกนักพัฒนา (Worker)

พัฒนามกรหรือนักพัฒนาในปัจจุบัน มีทั้งสังกัดภาครัฐบาลและสังกัดภาคเอกชน เท่าที่ปรากฏอาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภทตามประเภทการดำเนินงานและอุดมการณ์ (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน 2531 : 204)

2.1) นักพัฒนาชนบทแบบอาสาสมัครหรือแบบสมัครเล่น ในกลุ่มนี้รวมถึง นิสิต นักศึกษาที่ทำกิจกรรมอาสาสมัคร บัณฑิตอาสาสมัคร กลุ่มนี้จะเป็นผู้มีความสนใจและอยากมีประสบการณ์ด้านการใช้ชีวิตในชนบทชั่วระยะเวลาหนึ่ง อาจจะมีพื้นฐานความรู้ทางการพัฒนาหรือไม่ก็ได้ ในระยะยาวบุคคลกลุ่มนี้อาจเปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้พัฒนาเต็มตัว

2.2) นักพัฒนาอาชีพ คือ กลุ่มบุคคลที่มีความสนใจ มีประสบการณ์ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ อดทนทั้งกายและใจเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง บุคคลบาง คนมีอาชีพและหน้าที่ประจำ เช่น ครู เกษตรตำบล ฯลฯ แต่มีการทุ่มเทให้กับการพัฒนา ชนบทอย่างแท้จริง ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเพิ่มนักพัฒนามืออาชีพให้กับชุมชนนั้น ๆ อีก วิธีหนึ่ง

2.3) นักพัฒนาจ่ายอม หมายถึงบุคคลที่ไม่มีทางเลือกอื่น ก็จำต้องทำงาน เป็นนักพัฒนา หากมีโอกาสก็จะเปลี่ยนงานทันที

บทบาทและหน้าที่นักพัฒนา

โดยทั่วไปจะมีบทบาทหลัก 3 ประการ

ก. เป็นที่ปรึกษา คอยให้คำแนะนำ คำปรึกษาหารือ กระตุ้นให้เกิดการปฏิบัติ ตลอดจนการให้กำลังใจ

ข. เป็นนักการศึกษา นักวิจัยชุมชน ทำหน้าที่ให้ความรู้แก่ประชาชน ซึ่งบางครั้งอาจจะต้องเป็นผู้ไปศึกษาค้นคว้า หาความรู้ใหม่ หาข้อมูลมาเพิ่มเติมให้กับชุมชนด้วย

ค. เป็นตัวกลาง โดยทำหน้าที่ประสานงานระหว่างประชาชนกับฝ่ายรัฐบาล องค์กรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

3) กลุ่มปฏิบัติงานหรือตัวแทนชาวบ้านที่เอาการเอางาน กลุ่มนี้เป็นกำลังหลัก สำคัญของการทำงานพัฒนาชุมชน เพราะจะคอยเป็นธุระ ดำเนินงานตามแผน เข้าช่วยงาน ทุกส่วนที่ต้องการความช่วยเหลือ บางคนอาจจะแสดงตัว แสดงความคิดเห็น ถ้ายังเป็น ชาวชนก็มีแนวโน้มที่จะเป็นผู้นำชุมชนในอนาคต บางคนอาจจะไม่ชอบแสดงความคิดเห็น คนกลุ่มนี้จะทำหน้าที่คอยกระตุ้น ประสานกับชาวบ้านอย่างไม่เป็นทางการ ถ้าชุมชนใด มีกลุ่มบุคคลเช่นนี้เป็นจำนวนมากก็จะทำให้ชุมชนมีกิจกรรมการพัฒนาอยู่ในระดับมากด้วย

4) ชาวบ้าน โดยทั่วไปชาวบ้านจะแสดงบทของผู้รับผลจากกิจกรรมการพัฒนาชุมชน เพราะมีความเข้าใจว่า การพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ของทางรัฐบาล แต่ในช่วงหลังที่ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเริ่มมีโครงการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ก็ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติและมีความเข้าใจที่ถูกต้องต่อการพัฒนาชุมชนเพิ่มมากขึ้น และเป็นที่ยอมรับกันว่า ถ้าชุมชนใดชาวบ้านเข้าร่วมงานพัฒนาชุมชนมาก ชุมชนนั้นก็จะมีการพัฒนาอยู่ในระดับสูงด้วย

1.8 การติดตามและประเมินผลการพัฒนาชุมชน

การติดตามผล (Monitoring) หมายถึงการศึกษาความก้าวหน้าและอุปสรรคปัญหาในระหว่างการทำงานตามโครงการ พร้อมทั้งวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อรายงานให้ผู้มีส่วนรับผิดชอบในระดับต่าง ๆ ใ้ทราบและแก้ไขได้ทันการณ์ เพื่อลดการสูญเปล่าของการใช้ทรัพยากรและช่วยให้โครงการดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ บรรลุผลตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้อย่างแท้จริง

การประเมินผล (Evaluation) หมายถึงการศึกษาคุณประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินโครงการ เปรียบเทียบกับทรัพยากรที่ใช้ไป ซึ่งประกอบด้วยการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติในการดำเนินกิจกรรมของโครงการ การสรุปปัญหา อุปสรรคที่สำคัญ และข้อเสนอแนะ การประเมินผลกระทบของโครงการที่มีต่อชุมชนในเขตปฏิบัติการของโครงการ การศึกษาผลของการดำเนินงานเปรียบเทียบกับเป้าหมายที่กำหนด ตลอดจนผลกระทบต่าง ๆ โดยทั่วไป การประเมินผลจึงมักดำเนินการเมื่อสิ้นสุดโครงการ

องค์ประกอบที่สำคัญของระบบการติดตามและประเมินผล

โดยทั่วไป ระบบการติดตามและประเมินผล มักมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การพิจารณาและยึดถือวัตถุประสงค์ของโครงการ การกำหนดขอบเขตของการติดตามและประเมินผล และการรวบรวมข้อมูลและการรายงาน (วันรักษ์ มิ่งมณีนาคน 2534 : 247-252)

1) การพิจารณาและยึดถือวัตถุประสงค์ของโครงการ จำเป็นต้องศึกษาให้เข้าใจวัตถุประสงค์ของการดำเนินงาน เพื่อยึดเป็นหลักในการตรวจสอบแผนและวิธีดำเนินงานต่าง ๆ ว่าเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ ในกรณีที่มีการแบ่งเป็นโครงการย่อย ต้องตรวจดูว่าแผนและการดำเนินงานในแผนย่อยสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่

2. ขอบเขตของการติดตามและประเมินผล

การติดตามผลมักพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ อาทิ วัสดุ อุปกรณ์ งบประมาณ การใช้ทรัพยากรแบ่งตามประเภทของกิจกรรมหรือแผนงาน และข้อมูลเกี่ยวกับผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการที่สามารถวัดได้

การประเมินผล จะเป็นการรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ การจัดการ การมีส่วนร่วม ปัญหาและอุปสรรค ผลกระทบของโครงการที่มีต่อสภาพความเป็นอยู่บ้านต่าง ๆ ของประชากรที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย การประเมินผลต้องกำหนดเครื่องชี้วัด (Indicator) ที่สมเหตุสมผลหรือมีความเป็นไปได้ด้วย เพื่อจะนำข้อมูลจากการรวบรวมไปเปรียบเทียบ กับเครื่องชี้วัดที่ตั้งเกณฑ์ไว้ว่า ผลงานนั้นบรรลุความสำเร็จในชั้นใด

การรวบรวมข้อมูลเพื่อใช้ในการติดตามผลและประเมินผลมีอยู่หลายวิธี ซึ่งสามารถใช้ประกอบกันตามความเหมาะสม เช่น การใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การศึกษาข้อมูลจากรายงานและเอกสาร การตรวจสอบผลงาน ณ สถานที่ปฏิบัติของโครงการ หรือการออกงานภาคสนาม การสร้างแบบรายงานผลการปฏิบัติงาน การจัดทำรายงาน การติดตามผลและประเมินผล การจัดประชุมสัมมนาหรือแม่กระทั่งการจัดโครงการวิจัยสนามเพื่อการติดตามและการประเมินผลก็ได้

1.9 เครื่องชี้วัดในการพัฒนาชุมชน

โดยทั่วไป โครงการพัฒนาชุมชน มักจะมีแผนใน 2 ลักษณะคือ แผนงานพัฒนาเชิงวัตถุและแผนงานพัฒนาที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น การให้บริการด้านการศึกษาและอนามัย การฝึกอบรม ฉะนั้น การติดตามผลจึงควรพิจารณาผลการดำเนินงานทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพควบคู่กัน

โดยทั่วไปเครื่องชี้วัดการพัฒนาแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ ดังนี้ คือ

- ก. เครื่องชี้วัดที่ระบุได้ด้วยจำนวนที่แน่นอน สามารถนับได้ (Stock Nature)
- ข. เครื่องชี้วัดที่แสดงถึงความเคลื่อนไหวของสภาพต่าง ๆ (Flow Information)

เครื่องชี้วัดประเภทที่ 1 เป็นเครื่องชี้วัดที่บอกถึงปริมาณ (Quantitative Indicator) เช่น จำนวนเจ้าหน้าที่ส่งเสริม จำนวนพื้นที่ที่ใช้ จำนวนต้นไม้ที่ปลูกว่ามีเพิ่มขึ้นจากเดิมมากน้อยเท่าใด ถ้ามากกว่าเดิมแสดงว่าพัฒนาดีขึ้น ถ้ากลับน้อยลงกว่าเดิมแสดงว่าพัฒาล้มเหลว

ประเภทที่ 2 นั้นเป็นเครื่องชี้วัดด้านคุณภาพ (Qualitative Indicator) เครื่องชี้วัดประเภทนี้จะแสดงให้เห็นแนวโน้มและทิศทางของการเปลี่ยนแปลง เช่น รายได้ รายจ่าย ลักษณะโรคภัยไข้เจ็บ คุณภาพของการศึกษา อบรม การกระจายตัวของประชากร การเคลื่อนย้ายของแรงงาน ฯลฯ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เครื่องชี้วัดการพัฒนานี้จำเป็นต้องกำหนดให้สอดคล้องกับสภาพและลักษณะของกิจกรรม และต้องสามารถสะท้อนวัตถุประสงค์และจุดหมายปลายทางของกิจกรรมต่าง ๆ ที่พัฒนา จึงจะสามารถใช้เป็นประโยชน์ที่จะเป็นเครื่องมือในการชี้ข้อมูลเพื่อการวางแผนและตัดสินใจในการพัฒนาต่าง ๆ

พจน์ บุญรัตพันธ์ (2526 : 36) กำหนดแนวทางการวัดผลของการพัฒนาชุมชนไว้ดังนี้

ก. ผลการพัฒนาด้านรูปธรรม อาจศึกษาได้จากคุณลักษณะของหมู่บ้านที่ได้รับการพัฒนาแล้ว 6 ประการ

1. มีสิ่งแวดล้อม การสุขาภิบาล และสาธารณูปการดี
2. ประชาชนในหมู่บ้านมีสุขภาพดีและไม่มีโรคประจำท้องถิ่น
3. ประชาชนมีการศึกษาดี และจบชั้นมูลฐานโดยทั่วถึงกัน
4. ประชาชนมีรายได้สูงและรายได้เฉลี่ยใกล้เคียงกันในรายครอบครัว
5. ไม่มีคนว่างงาน (หรือมีน้อยที่สุด) และการประกอบกิจการที่มี

ระเบียน

6. ประชาชนมีวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของตนเอง

ข. ผลของการพัฒนาทางด้านนามธรรม อาจศึกษาได้จากคุณลักษณะของชาวบ้านที่ได้รับการพัฒนาแล้ว 6 ประการคือ

1. มีการรวมกลุ่มแน่นแฟ้น
2. มีหน่วยนำที่สามารถเป็นตัวแทนของกลุ่มทุกระดับ

3. มีขีดความสามารถของกลุ่ม
4. มีความคิดเห็นของกลุ่มถูกทาง
5. ค่าเนิ่นการพัฒนาได้เองทั้งชุมชน ครอบครัว และตัวเอง
6. มีการเคลื่อนไหวในกิจกรรมเบื้องต้น

ยูวัฒน์ วุฒิเมธี (2527 : 5-10) เสนอว่าในกระบวนการของการพัฒนาเพื่อความ
ความสุขของมวลมนุษยชนนั้น จะตกอยู่ในกรอบของกิจกรรมหลัก ๆ 4 ประการใหญ่ ๆ คือ

1. การพัฒนาทางสังคม
2. การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ
3. การพัฒนาทางด้านการเมือง การปกครอง
4. การพัฒนาสภาพแวดล้อมของชุมชน

1. เครื่องชี้วัดการพัฒนาด้านสังคม

ด้านตัวบุคคล ในด้านนี้จะมองถึงว่าบุคคลหรือสมาชิกในสังคมเป็นคนลักษณะ
เปิดรับการเปลี่ยนแปลง มีความรู้ทันในเทคนิคใหม่ ๆ เป็นผู้เสียสละและสนใจการทำงาน
ร่วมกัน และใฝ่ใจแสวงหาความรู้อยู่เป็นนิจ ฯลฯ เครื่องชี้วัดเฉพาะกิจกรรมต่าง ๆ ข้างต้นนี้
จะบ่งบอกระดับของการพัฒนาในสังคมได้ว่า สังคมนั้นจะยอมรับเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนา
ยากง่ายเพียงไร ถ้าแนวโน้มเป็นไปในทางดี การพัฒนางานก็เป็นไปได้โดยง่าย

ด้านอนามัย ได้แก่การวัดภาวะโภชนาการ ระดับการขาดแร่ธาตุสาร
อาหารของประชาชน พฤติกรรมการบริโภคอาหาร ชนิดของโรค อัตราการระบาดของโรค
อัตราการเกิด-ตาย วิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย ระดับการยอมรับการศึกษาพยาบาล
แผนใหม่ และระดับความเข้าใจและยอมรับไปปฏิบัติเกี่ยวกับการสาธารณสุขมูลฐาน ฯลฯ

ด้านการศึกษา เป็นการวัดทางด้านจำนวนนักเรียน จำนวนผู้เรียนจบ
จำนวนครู ระดับการศึกษา การมีโอกาสฝึกอบรมเพิ่มเติม ระดับความสนใจในการศึกษา
ของประชาชน ความสามารถในการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ เป็นต้น ในด้านรูปธรรมเป็น
การวัดผลในด้านจำนวนโรงเรียนระดับต่าง ๆ จำนวนครูต่อนักเรียน อุปกรณ์การเรียน
การสอน

งานการดำรงชีวิตประจำวันและศาสนา เป็นการมองอย่างความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อกันของคนในสังคม การปฏิบัติศาสนกิจ ความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน ความสันโดษ การจัดที่พักอาศัย การให้การอบรมแก่บุตร การวางกฎเกณฑ์ควบคุมพฤติกรรมของเยาวชน การกำหนดกฎเกณฑ์และการบังคับให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ การอยู่ร่วมกัน เป็นต้น

2. เครื่องชี้วัดการพัฒนากันเศรษฐกิจ

เป็นลักษณะของการกำหนดที่ให้มองเห็นในด้านรูปธรรมเป็นสำคัญ แต่จะแสดงออกทั้งด้านคุณภาพและปริมาณควบคู่กันไป การวัดผลการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจจะพิจารณาได้ในด้านต่อไปนี้

1. ที่ดิน ทั้งที่เป็นที่ดินทำกิน ที่ป่า ที่รกร้างว่างเปล่า ห้วยหนองคลองบึง เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐานอันจำเป็นในการประกอบอาชีพ
2. ขนาดที่ดินถือครอง ขนาดที่ดินทำกินของประชาชน
3. สภาพการถือครองที่ดิน เป็นเจ้าของที่ดิน เช่าที่ดิน รวมตลอดทั้งอัตราค่าเช่าที่ดิน ลักษณะการชำระค่าเช่า ระยะเวลาการเช่า
4. ผลผลิตต่อไร่ต่อกิจกรรมในรอบระยะหนึ่ง ๆ
5. คุณภาพของผลผลิต วิธีการบำรุงรักษา การเก็บรักษาผลผลิต
6. การลงทุนในการผลิต ได้แก่ ชนิด ประเภทของเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพที่จำเป็น การใช้พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ การใช้ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช ยารักษาสัตว์
7. ราคาผลผลิตต่อหน่วย วิธีการจำหน่ายผลผลิต ระบบการชั่ง ตวง วัด ระบบการตลาด หักค่าคนกลาง
8. การขนส่ง อัตราค่าขนส่ง และบริการความสะดวกรวดเร็วของการขนส่ง
9. รายได้ของครอบครัว รายได้ต่อหัว รายจ่ายของครอบครัว
10. จำนวนเงินออม ความถี่ของการออม วิธีการออม และสถานที่ออมทรัพย์

11. ภาพหนี้สินของประชาชน จำนวนผู้เป็นหนี้ จำนวนเงินที่เป็นหนี้ ลักษณะของการกู้เงินไปใช้
12. สภาพการทำงาน การมีงานทำ การว่างงาน การทำงานต่ำระดับ การอพยพเข้า-ออกเพื่อหางานทำ และอัตราค่าจ้างแรงงาน ประเภทของงานที่จ้าง ระยะเวลาจ้าง
13. สถาบันการเงินที่สนับสนุน
14. แนวโน้มการใช้ข้อคิดร์ของประชาชนเพื่อประโยชน์ในการออม การกู้เงิน การตลาดและธุรกิจอื่น ๆ
15. ปัจจัยสนับสนุนการอาชีพทั้งที่มาจากรัฐและเอกชน เช่น การบริหาร ด้านชลประทาน การขนส่ง วิชาการ การให้หลักประกันความเสียหายในอาชีพ ยุงฉาง
16. ชนิด จำนวนของเครื่องใช้ในครอบครัว
17. แนวโน้มการยอมรับในเทคโนโลยีในการประกอบอาชีพ

3. เครื่องชี้วัดทางการเมืองการปกครอง

การวัดการพัฒนาในด้านนี้จะมุ่งสนใจในรูปการจัดองค์กรประชาชนเพื่อการปกครองตนเอง การใช้ข้อคิดร์เป็นสถาบันการต่อรองเพื่อสิทธิเสรีภาพของตน ความสนใจในการให้บริการและการบริหารงานของรัฐและข้าราชการ การโต้แย้งเพื่อแสวงหาความถูกต้องและเป็นธรรม การสนับสนุนผู้นำ การรู้จักหน้าที่ในการอยู่และทำงานเป็นกลุ่ม กลุ่มอิทธิพล กลุ่มผู้นำ การรักและยอมรับและปฏิบัติตามแนวทางประชาธิปไตย การเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของหมู่บ้าน โดยมีส่วนร่วมบนความเสมอภาคและเป็นธรรม การรู้จักคิดเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ที่ล้าสมัย ไม่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ความเคารพเทิดทูนสถาบันสำคัญ ๆ ของชาติ การจัดตั้งองค์กรของตนเองขึ้นมาให้ความคุ้มครองตนเองและผู้อื่น และมีประสิทธิภาพในการทำหน้าที่ขององค์กรนั้น ๆ

4. เครื่องชี้วัดทางสภาพแวดล้อมของชุมชน

การกำหนดเครื่องชี้วัดนี้ เป็นการมองด้านกายภาพของหมู่บ้านว่ามีเครื่องอำนวยความสะดวกและปัจจัยอันจำเป็นในการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิตมากนักน้อยเพียงใด เช่น แหล่งน้ำ ความเป็นไปได้ของการพัฒนาแหล่งน้ำ ถนน ทรัพยากรธรรมชาติ แร่ธาตุ ความอุดมสมบูรณ์ของดินกับธรรมชาติ ศัตรูพืช สัตว์

จากเครื่องชี้วัดการพัฒนาใน 4 กิจกรรมหลักใหญ่ ๆ นั้น ทิศทางของการอ่าน เครื่องชี้วัดจะเป็นไปในลักษณะที่ดีกว่า จึงจะถือเป็นการเปลี่ยนที่เจริญก้าวหน้า และเมื่อเปรียบเทียบกับข้อมูลเดิมก่อนเริ่มดำเนินการมีความแตกต่างในทางที่ดีกว่า ก็จะชี้ให้เห็นว่า การพัฒนานั้น ๆ บรรลุผลสำเร็จไปในระดับต่าง ๆ

สุรพล กาญจนจิตรา (2519 : 34-43) ได้เสนอแนวทางการวัดผลการพัฒนา ชุมชนในประเทศไทย โดยอาศัยแนวคิดจากทฤษฎี "Symbolic Structure Theory" ของ Frank W. Young โดยเห็นว่า ถ้าเราสามารถกำหนดลำดับของการพัฒนา ทั้งระดับชุมชนและระดับครอบครัวได้ เราก็สามารถที่จะวัดผลของการพัฒนาทั้งระดับชุมชน และระดับครอบครัวได้ และเราสามารถที่จะกำหนดลงไปได้แน่นอนว่า หมู่บ้านไหนเจริญ กว่ากัน ซึ่งจะเป็ประโยชน์ต่อการวางแผนพัฒนาต่อไป

การวัดผลในระดับชุมชน (Measuring Development of Community Level)

วิธีการวัดผลในระดับหมู่บ้านนี้ ให้นำเอาวิธีการทางค่านสถิติที่เรียกว่า "Guttman Scaling Analysis" มาใช้ในการเรียงลำดับการพัฒนาของสถาบัน ในชุมชนโดยมีข้อสมมุติฐานอยู่ว่า

1. ในชุมชนหนึ่ง ๆ การพัฒนาทางสถาบันของชุมชนจะแตกต่างกัน ซึ่งมีผลทำให้จำนวนของสถาบันในแต่ละชุมชนนั้นจะมีจำนวนไม่เท่ากัน
2. ความแตกต่างกันในจำนวนของสถาบันของชุมชน เป็นเครื่องชี้ของอัตรา การพัฒนา กล่าวคือ ถ้าชุมชนไหนมีสถาบันของชุมชนมากกว่าอีกชุมชนหนึ่ง ก็แสดงว่า ชุมชนนั้นมีความเจริญมากกว่า
3. ความแตกต่างในสถาบันของชุมชนที่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมเดียวกันนั้นจะเป็น ไปอย่างมีระบบ (Systematic) คือจะมีการเรียงลำดับกัน โดยจะเริ่มต้นจากสถาบัน พื้นฐาน ซึ่งจะพบอยู่ในเกือบทุกชุมชน และเมื่อชุมชนนั้นพัฒนา สถาบันอื่น ๆ ของชุมชนก็จะ เกิดขึ้นมาตามลำดับ

การวัดผลในระดับครอบครัว (Measuring Development at Family Level) นอกจากการวัดผลพัฒนาชุมชนในระดับหมู่บ้านหรือชุมชนแล้ว การวัดผลพัฒนาชุมชนก็สามารถทำได้ในระดับครอบครัวอีกด้วย ในการวัดผลการพัฒนาในระดับครอบครัวนี้ หน่วยของการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) ก็คือ ครอบครัว

วิธีการรวบรวมข้อมูลที่ใช้ได้แก่ การสัมภาษณ์ (Interview) หัวหน้าครัวเรือนของชุมชนที่จะทำการวัดผล ทั้งนี้ อาจจะเป็นการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือนทั้งหมด หรือจะใช้วิธีการสุ่มตัวอย่าง (Sampling Method) ก็ได้ วิธีการวัดผลที่ใช้วิธีเช่นนี้ เกี่ยวกับการวัดผลในระดับชุมชน คือใช้ "Guttman Scale" โดยเครื่องชี้ (Indicators) ของการพัฒนาจะเป็นทางค่านไหนนั้นขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของโครงการพัฒนาชุมชน สำหรับประเทศไทยนั้น วัตถุประสงค์ของโครงการพัฒนาชุมชนสามารถแบ่งประเภทของเครื่องชี้ในการวัดผลการพัฒนาชุมชนได้ดังต่อไปนี้

1. ระดับของการยอมรับในวิธีการทำเกษตรกรรมสมัยใหม่ (Adoption of Cultural Innovation Scale) เช่น การใช้พันธุ์ข้าวใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมี การใช้ยาฆ่าแมลง เป็นต้น
2. ระดับมาตรฐานของการดำรงชีพ (Level of Living Scale) ได้แก่ การเป็นเจ้าของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ใช้ในการดำรงชีพ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ตู้ จักรเย็บผ้า เป็นต้น
3. ระดับของการยอมรับทางด้านอนามัยสมัยใหม่ (Level of medical Health Practices) เช่น การฉีดวัคซีน การใช้สถานอนามัย การคลอดบุตร โดยใช้แพทย์แผนปัจจุบัน เป็นต้น
4. ระดับของการศึกษาทั้งในและนอกโรงเรียน (Scale of Formal and Informal Education) ได้แก่ สามารถอ่าน-เขียนหนังสือจบชั้นโรงเรียนประถมศึกษา ได้เข้ารับการฝึกอบรมทางด้านต่าง ๆ ฯลฯ
5. ระดับของการเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน (Scale of Social Participation) ได้แก่ การเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่ม จำนวนครั้งที่เข้าประชุม การออกความคิดเห็น การบริจาคทรัพย์สินหรือแรงงานให้กับกลุ่ม

6. ระดับของทัศนคติของประชาชนที่มีต่อการพัฒนาชุมชนและข้าราชการ

(Scale of Attitude toward Community Development and Development

Officials) เช่น การยอมรับว่า การพัฒนาชุมชนเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ต่อชุมชน มีทัศนคติที่ดีต่อข้าราชการ รัฐบาล เชื่อว่าการพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่ทำให้หมู่บ้านเจริญ เป็นต้น

1.10 ปัญหาการดำเนินงานพัฒนาชุมชน

ปัญหาการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ถ้าไม่กล่าวถึงปัญหาในเชิงนโยบายและงบประมาณแล้ว สามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ปัญหาจากระบบของพัฒนาการ ปัญหาจากระบบของราชการ และปัญหาอันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสองระบบนั้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2626 : 273-280)

ปัญหาจากระบบของพัฒนาการ

1. พัฒนาการขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับงานพัฒนาชุมชน ไม่อยากทำงานพัฒนาชุมชนในเขตชนบทห่างไกล การปรับตัวให้เข้ากับสภาพของชุมชน
2. การประสานงานระหว่างบุคคล หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
3. ปัญหาความเสมอภาค ความเท่าเทียม ความมั่นคงของพัฒนาการเมื่อเทียบกับอาชีพอื่นที่จบการศึกษาระดับเดียวกัน
4. การมุ่งผลการพัฒนาทางวัตถุมากเกินไป
5. งบประมาณและระบบงบประมาณ
6. ความจริงจังในการทำงาน
7. การคอร์รัปชัน

ปัญหาจากระบบของราชการ

1. ปัญหาพื้นฐาน อันได้แก่ความยากจน ความไม่รู้ หย่อนการศึกษา ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ ความเฉื่อยชาของราชการ
2. ความไม่เข้าใจในบทบาทของบุคคลอื่นในสังคม
3. อิทธิพลของผู้นำตามประเพณี ทำให้เกิดลัทธิตามอย่าง ขาดความคิดริเริ่ม ไม่กล้าตัดสินใจ

4. ค่านิยมของสังคมที่ชักชวนกระบวนการทำงานพัฒนาชุมชน เช่น ชอบความสนุกเพลิดเพลิน ชอบทำอะไรล่าช้าพึ่งตนเอง รวมกลุ่มทำงานไม่ได้ ชอบพิธีกรรม ขาดความจริงจัง ไม่ชอบปฏิบัติตามกฎเกณฑ์

5. ความเชื่อ มักเชื่อโชคลาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ ขาดหลักเหตุผล

ปัญหาเนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างระบบ

1. ความไม่รู้จักกัน พัฒนาการกับชาวชนบทมีช่องว่างทางสังคม (Social Distance) ระหว่างกัน ทั้งสองฝ่ายไม่เข้าใจกัน ฝ่ายพัฒนากรแม้จะมีการศึกษาสูงกว่าและคิดว่าตนมีความรู้เกี่ยวกับชาวชนบทและวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ก็เข้าใจไม่ถึงอย่างแท้จริง เพราะชาวชนบทมักมีสองหน้าเสมอ คือ เวลาติดต่อกับข้าราชการจะรับปากง่าย ทำตนเป็นคนไม่รู้หรือรู้น้อย ทำตัวเป็นผู้น้อยช้อนความรู้และความเป็นผู้ใหญ่ ซึ่งมีอยู่พร้อมมูลเมื่ออยู่ลับหลังข้าราชการ

2. ปัญหาการสื่อสาร เพราะชาวบ้านจะต้องติดต่อกับพัฒนากรที่มีความแตกต่างกันมากทั้งในแง่ความรู้ ความคิดและสถานภาพ ทำให้ยากแก่การสื่อสารระหว่างกัน คนที่จะสื่อสารได้ก็จะต้องเป็นผู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันหรือเสมอกัน (Homophily)

3. ความไม่เท่าเทียมในการติดต่อบริการ เพราะพัฒนากรมักจะมาจากระบบข้าราชการ ระบบขององค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งถือว่าเป็นฝ่ายที่มีอิทธิพลเหนือสังคมชนบท เพราะมีอำนาจเงินตราและความรู้มากกว่า ฉะนั้น ชาวชนบทจึงตกเป็นฝ่ายถูกบงการตลอดมา ความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ชาวชนบทคอยแต่รับคำสั่ง ไม่มีความคิดริเริ่ม ทำกันเองไม่ได้

4. ผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือคือผู้ที่ไม่ต้องการความช่วยเหลืออย่างแท้จริง เพราะหลักเกณฑ์ให้ความช่วยเหลือของฝ่ายพัฒนากรมักมีลักษณะที่จะส่งเสริมผู้ที่มีหลักฐานค่อนข้างดีอยู่แล้ว

อดิน รัตพันธ์ (2531 : 76-97) ได้สรุปปัญหาการทำงานพัฒนาชนบทบางประการจากประสบการณ์โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ดังนี้

1. การประสานงานระหว่างองค์กรที่มีเป้าหมายในโครงการต่างกัน แต่ต้องลงไปร่วมงานในโครงการเดียวกัน

2. ความไม่สอดคล้องในหลักการของโครงการ คือ การทำโครงการจากเบื้องบน แต่สั่งให้ผู้ทำงานในสนามมีวิถีทางการปฏิบัติโดยเริ่มจากเบื้องล่าง

3. ความล้มเหลวของโครงการมีสาเหตุสำคัญจากการที่ทีมงานไม่สามารถค้นหาความต้องการและความจำเป็นของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ รวมทั้งการที่ไม่สามารถหาวิธีการที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น

4. โครงการพัฒนาชนบทไม่สามารถช่วยเหลือคนที่ต้องการความช่วยเหลือจริง ๆ ได้ เพราะเทคนิควิทยาที่แนะนำเข้าไปในชุมชนนั้น บางครั้งเกินขอบเขตความสามารถในด้านทรัพยากรของคนยากจน

นอกจากปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดแล้ว ยังมีอีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้การพัฒนาชุมชนยังไม่บรรลุผลเท่าที่ควรก็คือ ประชาชนยังมีจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนไม่มากพอ แสดงออกในหลาย ๆ ลักษณะ คือ การขาดการริเริ่ม การพึ่งตนเอง การร่วมมือร่วมใจ และการมีความรู้สึกรับผิดชอบและเป็นเจ้าของในกระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องสำคัญเร่งด่วนที่ผู้เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาชุมชนทุกฝ่ายจะต้องหาทางแก้ไขต่อไป

2. การสร้างจิตสำนึก

2.1 จิตสำนึก (Consciousness)

คำว่า *Consciousness* เมื่อนำมาใช้ในภาษาไทย จะถูกแทนด้วยคำว่า "จิตสำนึก" หรือ "ความสำนึก" ซึ่งทั้งสองคำนี้ เมื่อพิจารณาลักษณะการใช้แล้วจะให้ความหมายที่ใกล้เคียงกัน จะแตกต่างกันในเพียงขอบเขตของคำเท่านั้น ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของคำว่า *Consciousness* ไว้ดังนี้

พรศักดิ์ ม่องแผ้ว (2519 : 220) ท้าววิจัยเกี่ยวกับความสำนึกและให้ความหมายของความสำนึกว่า เป็นผลที่ได้จากการประเมินค่าการเห็นความสำคัญ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้จาก หัสนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ความเห็นและความสนใจในความแตกต่างของความคิดเห็น ค่านิยม หัสนคติ ความเชื่อ ระดับความรู้สึก หรืออาจกล่าวได้ว่า ความสำนึกมีความหมายที่ใกล้เคียงกับความเชื่อมากที่สุด ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ เป็นประสบการณ์ที่มีการรวมตัวกันและมีความสัมพันธ์กันด้วยในขณะเดียวกัน หน้าที่ประเมินค่าจิตใจว่า สิ่งใดบ้างที่มีความสำคัญ หากปราศจากความเชื่อแล้ว ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่คนมีอยู่นั้นก็จะอยู่แต่เพียงในความทรงจำ ไม่มีส่วนใดมีความสำคัญเด่นชัดขึ้นมาเลย

กาญจนา แก้วเทพ ทำการศึกษาเกี่ยวกับจิตสำนึกของชาวนาในปี พศ. 2527 ได้ข้อค้นพบบางประการดังนี้

1. จิตสำนึกของบุคคลมีความสัมพันธ์กับสถานะทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม รวมทั้งเวลาและสถานที่ อีกทั้งมีลักษณะไม่คงที่ มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา
2. บุคคลในระดับฐานะทางสังคมเดียวกัน จะมีจิตสำนึกที่ใกล้เคียงกัน
3. บุคคลโดยทั่วไป จะมีการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกต่อปัญหาหนึ่ง ๆ เป็นลำดับขั้น คือ เริ่มจากวิธีการคิดวิเคราะห์และการอธิบายปัญหา เห็นวิธีการที่จะแก้ไขปัญหานั้น ๆ จนถึงขั้นการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านความคิด ความเข้าใจ อารมณ์ ความรู้สึก และการปฏิบัติต่อปัญหานั้น ๆ
4. จิตสำนึกที่บุคคลแสดงออกทางพฤติกรรม มีทั้งลักษณะที่เป็นจิตสำนึกแท้ และจิตสำนึกเทียม ดังนั้น ต้องพิจารณาเบื้องหลังของพฤติกรรมหนึ่ง ๆ ก่อนที่จะมีการตีค่าพฤติกรรมนั้น ๆ

เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) (2516 : 15 - 20)

ให้ความหมายของคำว่า จิตสำนึกว่า จิตสำนึกของมนุษย์ไม่ได้มีความหมายแต่ในเชิงจิตวิทยาเท่านั้น แต่ยังมีความหมายที่ลึกซึ้งในเชิงปรัชญาว่า เป็นความรู้สึกในสิ่งที่เป็นสัจจการ สิ่งที่เป็นภาวะที่แท้จริงของชีวิตมนุษย์และสิ่งที่เป็นโลกของมนุษย์

เปาโล แฟร์ ได้แบ่งจิตสำนึกออกเป็น 4 ระดับ คือ

1. จิตสำนึกที่ยังไม่เปลี่ยนแปลง (Intransitive Consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนมีความเชื่อในเรื่องโซกลาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์และโชคชะตา
2. จิตสำนึกกึ่งเปลี่ยนแปลง (Semi-intransitivity Consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนยอมลดค่าตนเอง มีความคิดที่ไม่เชื่อมั่นตนเอง รับค่านิยมที่มีการถ่ายทอดมาอย่างเต็มที่ จะมีการใช้ความรุนแรงและอารมณ์ในการตัดสินปัญหามาก
3. จิตสำนึกเปลี่ยนแปลงที่ไร้เดียงสา (Native - transitivity Consciousness) หมายถึง การที่ประชาชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เริ่มตระหนักเห็นปัญหาสังคมของตน เริ่มมีการประท้วงวิพากษ์วิจารณ์ แต่มักจะถูกปลุกระดมให้เป็น

เครื่องมือของกลุ่มผลประโยชน์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะประชาชนยังไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของสังคมและยังไม่ชัดเจนในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ปรากฏการณ์นั้น ๆ

4. จิตสำนึกชั้นวิพากษ์วิจารณ์ (Critical Consciousness)

หมายถึง การที่ประชาชนมีการคิดใคร่ครวญ วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมอย่างลึกซึ้ง มีความเชื่อมั่นในตนเอง ยอมรับฟังผู้อื่น และไม่หลีกเลี่ยงภาระหน้าที่ของตนเอง

2.2 ประเภทของความสำนึก

บุญเพรง บ้านบางพูน (2526 : 19) ได้กล่าวว่ามนุษย์มีความต้องการใหญ่ ๆ อยู่ 3 ด้าน คือ

1. ต้องการทำมาหากิน คือ ด้านเศรษฐกิจ
2. ต้องสัมพันธ์กับผู้อื่นเพื่อให้การดำรงอยู่นั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น คือ ด้านสังคม
3. ต้องการคาดคะเนว่า ในอนาคตตนเองและลูกหลานจะมีชีวิตอยู่อย่างไร

ซึ่งก็คือด้านอนาคต

ทั้งสามด้านนี้เกิดขึ้นตลอดเวลาในชีวิตจริง และได้สะท้อนออกมาเป็นระบบคิดของมนุษย์ ซึ่งอาจเรียกระบบคิดนี้ว่าเป็นความสำนึกที่เกิดขึ้น

ดังนั้น มนุษย์จึงมีความสำนึกเกิดขึ้นตลอดเวลา และมีความสำนึกในหลาย ๆ ด้าน อาทิ ความสำนึกของด้านการเมือง ความสำนึกทางด้านการพัฒนาสังคม เป็นต้น และการมีความสำนึกในแต่ละด้านก็จะต้องแสดงบทบาทที่แน่นอนในมิติ เจือปนไขหนึ่ง ๆ เช่น ถ้าบุคคลใดคิดตามเรื่องราวทางการเมือง ตลอดจนกิจการและผลงานของรัฐบาล ย่อมถือได้ว่า เขามีความสนใจทางการเมือง ซึ่งจัดได้ว่า เขามีความสำนึกทางการเมืองและมีแนวโน้มที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในอนาคต (ชวนะ ภวภานันท์ 2525:96) ส่วนสำนึกการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทนั้น ชาวบ้านสามารถมีส่วนร่วมใน 5 ระดับ (อคิน รพีพัฒน์ 2531 : 49-50) คือ

1. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา ในการพิจารณาปัญหาและจัดระดับความสำคัญของปัญหา
2. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุแห่งปัญหา

3. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการค้นหาและพิจารณาแนวทางวิธีการแก้ปัญหา
4. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหา
5. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประเมินผลของกิจกรรมการพัฒนา

2.3 การสร้างจิตสำนึก (Conscientization)

สถาบัน INODEP (1981 : 3-7) ได้ให้ความหมายของ "การสร้างจิตสำนึก" (Conscientization) ว่าหมายถึง การดำเนินการเพื่อให้กลุ่มชนหรือชนชั้นในสังคมที่ถูกกดขี่ได้เป็นไท ซึ่งความเป็นไทจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการลงมือกระทำอย่างหนึ่งซึ่งผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบเป็นผู้ริเริ่มขึ้นเอง โดยเริ่มจากความพยายามที่จะแก้ปัญหาประจำวันของตนเอง และการสร้างจิตสำนึกนี้ จะต้องปฏิเสธการปลุกฝังอุดมการณ์ที่ถูกปิดหูปิดตา ปฏิเสธการปฏิบัติการณ์ในลักษณะที่เป็นไปเอง แต่มุ่งเน้นการพัฒนาพลังสร้างสรรค์ของผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบ ด้วยกระบวนการเพื่อที่จะได้มาซึ่งอำนาจในการเปลี่ยนแปลงทั้งทางโครงสร้างและทางความคิด

2.4 การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก (Conscientization Research)

1. การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมีรายละเอียดดังนี้

1.1 การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมีสถานะเป็นแนวทางหรือเปรียบได้กับเครื่องมือของกลุ่มประชากรเป้าหมาย ใช้เพื่อการเรียนรู้ วิเคราะห์ปัญหา ถ้อยทอดปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของตน

1.2 การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกมีเป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงในทางปฏิบัติ

ในสังคมหนึ่ง ๆ ผู้คนที่อยู่ในสังคมล้วนมีบทบาทต่างกันและมีความสัมพันธ์กันในการผลิต และในความสัมพันธ์นี้จะมีความขัดแย้ง (Contradiction) ค้ำรองอยู่ ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่างผู้ที่อยู่ในฐานะที่ได้เปรียบและเสียเปรียบอันเกิดจากวิถีการผลิตและการกระจายผลประโยชน์จากผลผลิตของสังคม ตราบใดที่ผู้เสียเปรียบยังไม่มี ความเข้าใจในสถานภาพที่ถูกเอารัดเอาเปรียบของตน เขาก็จะไม่เข้าร่วมในการเรียกร้อง และต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพดังกล่าว แต่ความเข้าใจหรือจิตสำนึกในบทบาทของตนเอง

ในการเรียกร้องความเป็นธรรมนั้นไม่อาจเกิดขึ้นเองได้ จึงจำเป็นต้องหาวิธีการต่าง ๆ มาใช้กระตุ้นเพื่อให้เกิดสำนึกดังกล่าว การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกเป็นวิธีการหนึ่งที่สามารถกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกในลักษณะที่จะนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อการพัฒนา และมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างแท้จริง

1.3 การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากการวิจัยทั่วไป ดังนี้

1.3.1 มีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

1.3.2 ไม่มีการตั้งหัวข้อการวิจัย วัตถุประสงค์ และสมมุติฐานของการวิจัยในขั้นตอนแรก แต่จะกระทำในขั้นตอนที่สองของการวิจัย

1.3.3 ผู้วิจัย แบ่งเป็น 2 ประเภทตามขั้นตอนของการวิจัย

1. ขั้นเตรียมการ ผู้วิจัยอาจจะเป็นคนภายนอกหรือเป็นคนภายในกลุ่มกิจกรรมก็ได้ เรียกว่า ผู้กระตุ้น โดยผู้กระตุ้นควรเป็นผู้ที่มีอุดมการณ์และความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาอยู่บ้าง และควรมีประสบการณ์โดยตรงหรือโดยอ้อมในงานพัฒนา และมีความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับระเบียบวิธีการวิจัย เคยผ่านการทำงานวิจัยเพื่อการพัฒนา เพราะในกระบวนการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกนั้น บทบาทของผู้กระตุ้นจะเปลี่ยนแปลงไปตามขั้นตอนของการวิจัย

2. ขั้นการวิจัย ผู้วิจัยจะเป็นสมาชิกของชุมชนที่มีบทบาทในกิจกรรมงานพัฒนาระดับหนึ่ง

2. ขั้นตอนของการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก การวิจัยแบ่งเป็น 2 ขั้นตอนดังนี้

2.1 ขั้นเตรียมการ ผู้กระตุ้นเป็นผู้ทำการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

2.1.1 มุ่งศึกษาข้อมูลเบื้องต้นก่อนจะเริ่มการวิจัย โดยการทบทวนข้อมูลขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนที่จะเข้าไปศึกษาว่ามีโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองอย่างไร ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อถือ วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนในกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งอาจศึกษาได้จากแหล่งข้อมูลที่มีการรวบรวมไว้

2.1.2 เข้าไปศึกษาในชุมชน ทำความคุ้นเคยกับสภาพความเป็นอยู่ และทำความรู้จักกับสมาชิกของชุมชนเพื่อสร้างการยอมรับผู้กระตุ้นในฐานะเป็นสมาชิกของชุมชนนั้น ๆ ผู้กระตุ้นจะต้องทำความเข้าใจกับสมาชิกของชุมชนในวัตถุประสงค์

ของการมาของตน เพื่อขจัดความสงสัยและความไม่ไว้วางใจ

2.1.3 ค้นหาตัวบุคคลที่จะเป็นกุญแจเพื่อนำไปสู่ข้อมูลระดับลึกของชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นคนในระดับนานา เช่น พระ ครู ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้ที่ชาวบ้านนับถือ แต่ในขณะเดียวกัน ผู้กระตุ้นจะต้องมีการติดต่อกับภายนอกเพื่อความสะดวกในเรื่องการรวบรวมข้อมูล เทคนิควิธีที่อาจหาไม่ได้ในชุมชน

การวิจัยในขั้นเตรียมการจะทำให้ผู้กระตุ้นทราบถึงโครงสร้างของชุมชนว่ามีองค์ประกอบอย่างไร การแบ่งกลุ่มประชากรตามแนวตั้งและตามแนวนอนอย่างไร ทราบความสัมพันธ์ในวิถีการผลิต ซึ่งผู้กระตุ้นจะต้องมองให้ลึกลงไปถึงความขัดแย้งในชุมชนว่า ความขัดแย้งนั้นเป็นความขัดแย้งประเภทใด มีกลุ่มบุคคลใดเกี่ยวข้องบ้าง ซึ่งรูปแบบของความขัดแย้งจะแตกต่างกันไปตามสภาพการณ์ของกลุ่มความขัดแย้งในแต่ละชุมชน ความสลับซับซ้อน ความรุนแรง ความชัดเจนของความขัดแย้ง จะบ่งบอกถึงสภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนด้วย การศึกษาวิธีการจัดการกับความขัดแย้งของชุมชน ซึ่งถ้าพิจารณาได้ชัดเจนก็จะเป็นแนวทางที่จะทำให้ได้กลุ่มคนที่มีประสิทธิภาพมาร่วมเป็นกลไกในการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาต่อไป

2.1.4 การเลือกกลุ่มคนที่จะเป็นตัวแทนของชุมชนที่จะทำการวิจัย ซึ่งต้องพิจารณาบทบาทและสถานภาพในชุมชนอันจะเกิดประโยชน์ต่อการวิจัยด้วย เมื่อคัดเลือกได้แล้ว ผู้กระตุ้นจะต้องพยายามจัดให้มีการประชุม พบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้กระตุ้นกับตัวแทนของชุมชนที่จะทำการวิจัยในเรื่องของปัญหาความขัดแย้งในประเด็นต่าง ๆ ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อที่จะนำเข้าสู่ขั้นการวิจัยต่อไป

2.2 ขั้นการวิจัย ผู้วิจัยจะมีบทบาทมาก ผู้กระตุ้นจะทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่ผู้วิจัยเป็นระยะ ๆ มีรายละเอียดดังนี้

2.2.1 การตั้งหัวข้อเพื่อทำการวิจัย ได้จากการที่ผู้วิจัยพบปะสนทนากับชาวบ้าน และประมวลปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่ในขณะนั้น หรือเป็นปัญหาสืบเนื่องที่ไม่สามารถย้อนไปหาสาเหตุหรือจุดเริ่มของปัญหานั้นได้ ในช่วงนี้ ผู้กระตุ้นจะเป็นผู้สังเกตการณ์และพยายามมีส่วนร่วมให้ผู้วิจัยอยู่ในขอบเขตของการวิจัย

2.2.2 การแปลงปัญหาให้เป็นเป้าหมายของการศึกษาวิจัย โดยผู้วิจัยที่ร่วมกันสนทนากับชาวบ้านจะต้องตั้งคำถามกลับไปว่า เมื่อมีปัญหาเช่นนี้

ต้องการให้ปัญหาคลี่คลายไปในลักษณะใด และจะแก้ปัญหายังไง ซึ่งการที่ชุมชนจะ
แก้ไขปัญหายังไรนั้น จะเป็นส่วนสำคัญในการศึกษา

2.2.3 การตั้งสมมุติฐานของการศึกษา การหากรณีเพื่อ
พิสูจน์สมมุติฐาน

2.2.4 การสร้างเครื่องมือในการวิจัย ซึ่งการวิจัยใน
ลักษณะนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการสัมภาษณ์ด้วยคำถามเปิด มีการถ่ายทอดข้อมูลในลักษณะ
ที่เป็นกันเอง สำคัญสำคัญจากการสัมภาษณ์มักจะเป็นคำตอบเชิงอธิบาย การแสดงความคิด
เห็น สะท้อนความรู้สึกของชาวบ้าน โดยเฉพาะความรู้สึกที่เกี่ยวกับความขัดแย้ง
บทบาทของตัวเองในความขัดแย้งและสิ่งทีพร้อมที่จะกระทำเพื่อลดความขัดแย้งนั้น
เพื่อประโยชน์ของคนและชุมชน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับการวิเคราะห์
ต่อไป

2.2.5 การตั้งขอบเขตของการศึกษา อันได้แก่ ประเด็นหลัก
ที่จะครอบคลุมในการศึกษา กลุ่มประชากรที่จะเลือกในการสัมภาษณ์ ระยะเวลาในการ
สัมภาษณ์

2.2.6 การดำเนินการวิจัย ในระหว่างการวิจัย ผู้วิจัยจะมีการ
การพบปะเพื่อปรึกษาหารือกับผู้กระตุนเป็นระยะ ๆ หรือพบปะทันทีเมื่อเกิดปัญหา ซึ่งปัญหา
อันเกิดเนื่องจากเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ข้อบกพร่องของผู้วิจัยในการใช้เครื่องมือวิจัย
ในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเหล่านี้ ผู้วิจัยจะต้องพยายามแก้ไขเอง โดยคำปรึกษาที่
ได้จากผู้กระตุนเป็นเพียงข้อมูลที่ผู้วิจัยรับไปพิจารณาเท่านั้น

ในระหว่างการวิจัย ต้องคอยสังเกตว่าประเด็นคำถามใดที่ผู้ตอบไม่เต็มใจตอบ
ท่าทีของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นอย่างไร ซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีความหมายแอบแฝง ซึ่งจะต้องให้
ความสนใจเมื่ออยู่ในขั้นการวิเคราะห์ ผู้วิจัยจะต้องทำการบันทึกการทำงานในแต่ละวัน
ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้รายละเอียดขณะสัมภาษณ์สูญหายไป

2.2.7 การวิเคราะห์ผลจากการสัมภาษณ์ ซึ่งจะต้องมีการ
จัดประเภทคำตอบที่ได้ว่าเป็นคำตอบเชิงบวก เชิงลบ หรือไม่ตอบจำนวนเท่าใด

ผู้กระตุนจะคอยให้หลักการวิเคราะห์ การตีความหมาย การอ่านนัยความ
สะทกบางอย่าง เช่น อาจจะให้ข้อมูลเชิงนโยบายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่กำลังวิเคราะห์

2.2.8 การเผยแพร่ผล จะกระทำอย่างเปิดเผยและใช้ภาษาเกี่ยวกับชุมชน ในกรณีที่ผลการศึกษจะไปกระทบกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือเป็นความขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชนโดยรวม ก็อาจมีการนัดพบเพื่อการสนทนาในที่สาธารณะ ในการนัดพบนี้ผู้วิจัยอาจใช้เครื่องมือ อุปกรณ์ประกอบการเผยแพร่ได้ เช่น ฉายภาพยนตร์ ฉายสไลด์ ภาพโปสเตอร์ และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านทุกคนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับผลของการวิจัย ความถูกต้องของประเด็นที่น่าเสนอ และควรเพิ่มเติมในการวิจัย

ในการเผยแพร่ผลนั้น ผู้วิจัยและผู้กระตุ้นควรเตรียมพร้อมที่จะรับปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น เช่น

1. การเผยแพร่ผลการศึกษา อาจถูกตีความว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อเป็นการปลุกระดมของฝ่ายตรงข้าม
2. การชักชวนของกลุ่มอิทธิพลบางกลุ่มที่อยู่ในฐานะเสียผลประโยชน์
3. ผู้วิจัยอาจจะท้อแท้ เพราะในระยะแรกผู้ที่ขอมรับผลการวิจัยนั้นมีน้อย

3. ปัจจัยที่มีผลต่อการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก

3.1 ผู้กระตุ้น จะต้องมีความรู้ ความมุ่งมั่นในการทำกิจกรรมเกี่ยวกับงานพัฒนาอยู่บ้าง มีความเข้าใจในปัญหา ความขัดแย้งของสังคมและมักถูกคาดหวังจากชุมชนสูง

3.1.1 ผู้กระตุ้นจะต้องเป็นผู้ที่พร้อมที่จะสละเวลาให้กับงานวิจัยอย่างเต็มที่ ในระยะเวลาค่อนข้างนาน

3.1.2 ผู้กระตุ้นจะต้องพยายามสร้างการยอมรับและความไว้วางใจจากคนในชุมชน

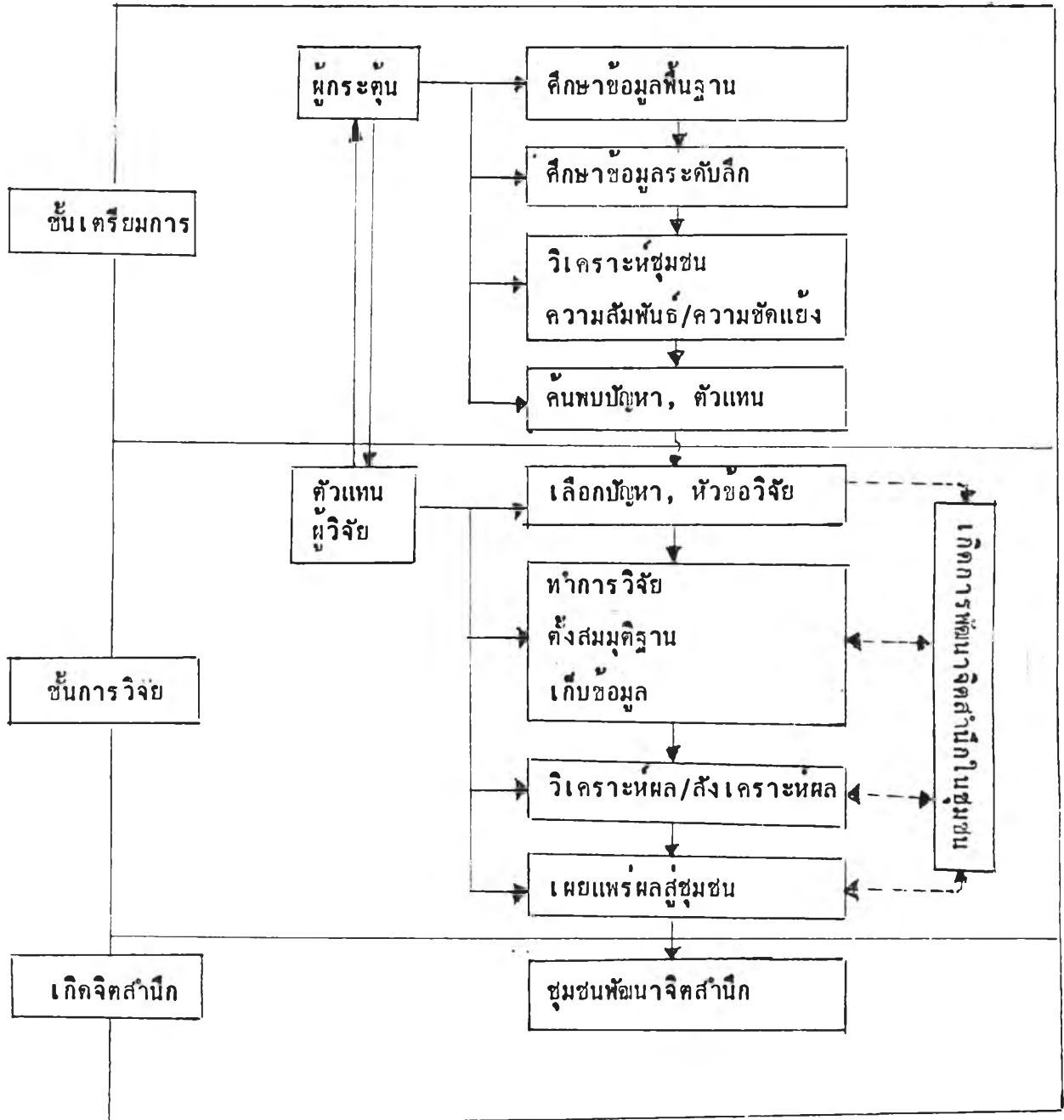
3.1.3 ผู้กระตุ้นจะต้องวางตัวเป็นกลาง โดยไม่นำคนเข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งนั้น ๆ

3.2 ผู้วิจัย มักจะมีขีดจำกัดในทักษะเกี่ยวกับการวิจัย เวลาความอดทนต่อภาวะกดดันจากฝ่ายต่าง ๆ

3.3 เงื่อนไขทางการเมือง เนื่องจากการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก มักมีการกระตุ้นให้มีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาหรือเปลี่ยนแปลงสภาพบางอย่างในชุมชน ดังนั้น มักจะถูกมองเป็นเรื่องของการปลุกระดมจากผู้เสียผลประโยชน์เสมอ

การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึกสามารถแสดงเป็นแผนภาพได้ดังนี้

การวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก

2.5 โครงการที่ประสบผลด้านการพัฒนาจิตสำนึก

ตัวอย่างโครงการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาจิตใจ การมีส่วนร่วมรับผิดชอบและแสดงความเป็นเจ้าของของประชาชน ทำให้โครงการพัฒนาชุมชนนั้นบรรลุตามเป้าหมาย ได้แก่ โครงการสรรวโหทัยของศรีลังกา และขามูเอลอุนคองของเกาหลีใต้

1. โครงการสรรวโหทัยของศรีลังกา

โครงการสรรวโหทัย (อ้างในสุนทร สุนันท์ชัย 2529 : 200-208) เป็นองค์การเอกชนของประเทศศรีลังกา ตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี 2501 โดยนายอริยรัตเน ซึ่งขณะนั้นเป็นครูสอนชีววิทยาในโรงเรียนมัธยมแห่งหนึ่ง มีวัตถุประสงค์เพื่อจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนพัฒนาท้องถิ่นเท่าที่จะสามารถทำได้ในรูปอาสาสมัครจากนักเรียนจำนวนไม่กี่คน จนกระทั่งปัจจุบันนับเป็นองค์กรพัฒนาที่ใหญ่ระดับโลก มีขอบข่ายการปฏิบัติงานครอบคลุมถึง 4,000 ตำบลในจำนวน 24,000 ตำบลทั่วประเทศ หรือประมาณ 15 % ของพื้นที่ทั้งประเทศ มีอาสาสมัครทำงานเต็มเวลาประมาณ 6,000 คน

คำว่า "สรรวโหทัย" มาจากคำสองคำสนธิกันคือ สรรพ + อุทัย แปลเอาความว่า "การตื่นขึ้นของปวงชน" และองค์กรสรรวโหทัยเป็นขบวนการที่มีคุณธรรมจากพระพุทธศาสนา และคุณธรรมจากการประพฤติปฏิบัติในท้องถิ่นรองรับและขึ้นนำหลักธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้คือ พรหมวิหารธรรม อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา และการบำเพ็ญทาน และยังได้นำอริยสัจสี่มาเป็นหลักปฏิบัติ สอนให้รู้จักเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ ความไม่รู้ในธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่รอบตัวมนุษย์เอง ในการปลุกเปลี่ยนมนุษย์ให้พ้นจากพันธนาการทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม มนุษย์จะต้องรู้จักตัวทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และทางไปสู่การดับทุกข์

ดร. นันทเสน รัตนपालา หัวหน้าสถาบันวิจัยของสรรวโหทัยอธิบายว่า "ในขั้นแรก" ชาวบ้านต้องรู้จักทุกข์คืออะไร เขาต้องมองเห็นปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม จิตวิทยา และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่จ้องจามมนุษย์ไว้ ต่อไปชาวบ้านจะต้องเข้าใจสาเหตุแห่งปัญหาและเข้าใจทางที่จะนำไปสู่การดับแห่งความทุกข์ทางเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ

การจัดองค์กร

องค์การสรโรทัย ประกอบด้วยสภการบริหาร (Executive Council) ซึ่งมีสมาชิก 35 คน สภานี้จะประชุมกันทุก ๆ เดือน เพื่อทบทวนการดำเนินงานของโครงการและตัดสินใจนโยบายทั่ว ๆ ไปขององค์การนั้น

คณะกรรมการดำเนินการ (The Sarvodaya Implementation Committee) ประกอบด้วยผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลา 12 คน ซึ่งทำหน้าที่ประสานงานแผนกต่าง ๆ 12 แผนกขององค์การสรโรทัย กล่าวคือ

1. แผนกข่าวสาร ทำหน้าที่เกี่ยวกับการพิมพ์เผยแพร่วารสาร วิทยุ เอกสาร วิจัย เอกสารพัฒนาศึกษา (Development Education) โสตทัศนศึกษาและงานถ่ายภาพต่าง ๆ
2. แผนกค่ายอาสาสมัคร (Shramadana Camps)
3. แผนกบริการเด็ก (Children's Services) ประกอบด้วยงานการศึกษา อนามัย และโภชนาการ
4. แผนกพัฒนาศึกษา (Development Education)
5. ศูนย์คราโมทัย (Gramodaya Centers) (จาก คราม (หมู่บ้าน) + อทัย (การตื่นขึ้น) แปลเอาความว่า "การตื่นขึ้นของหมู่บ้าน") เป็นชื่อศูนย์เพื่อการพัฒนาหมู่บ้านนั่นเอง
6. ศูนย์ทานมาลวิลลา (Tanamalwils Complex)
7. แผนกเงินทุนหมุนเวียนสำหรับพัฒนาหมู่บ้าน
8. แผนกวิทยุพัฒนา คือ วิทยุที่ทำงานด้านการพัฒนาหมู่บ้าน
9. ศูนย์วิจัย
10. แผนกผลิต
11. แผนกการเงิน
12. แผนกบริหาร

แผนกต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น บางแผนกที่ตั้งอยู่ในเมืองโคลอมโบ บางแผนกที่ตั้งกระจัดกระจายอยู่ในส่วนภูมิภาค ดังเช่น ศูนย์คราโมทัยหรือศูนย์พัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งศูนย์หนึ่ง ๆ จะทำหน้าที่ฝึกอบรมเจ้าหน้าที่อาสาสมัครจากหลาย ๆ หมู่บ้าน และศูนย์พัฒนาศึกษาซึ่งตั้งอยู่ในที่ต่าง ๆ เพื่อทำหน้าที่ช่วยเหลือส่งเสริมการฝึกอบรมบางอย่าง ซึ่งศูนย์คราโมทัยไม่สามารถจะทำได้

งานหลักขององค์การสรรโรทัย

องค์การสรรโรทัยมีงานหลักอยู่ 5 อย่าง คือ

1. การพัฒนาหมู่บ้าน
2. พัฒนาศึกษา
3. การฝึกอบรมเพื่อการประกอบอาชีพโดยตรง
4. การประสานงานกิจกรรม และ
5. บริการส่งเสริมต่าง ๆ

การพัฒนาหมู่บ้าน

ภารกิจหลักขององค์การสรรโรทัยก็คือ การพัฒนาหมู่บ้าน แต่การพัฒนาหมู่บ้านนั้น องค์การสรรโรทัยถือว่าจะต้องดำเนินการโดยประชาชนในหมู่บ้านเองด้วยความร่วมมือของสรรโรทัยตั้งแต่เริ่มต้นของการพัฒนา มีโครงการเข้าไปดำเนินการแต่ฝ่ายเดียว

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ฝ่ายท้องถิ่นเองอาจจะเป็นผู้นำหมู่บ้าน พระภิกษุสงฆ์ เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลในระดับหมู่บ้าน จะเป็นผู้เข้ามาหาองค์การสรรโรทัยเอง เพื่อสมัครเข้าร่วมกิจกรรมกับสรรโรทัยแทนที่สรรโรทัยจะเป็นฝ่ายชักชวนหรือโครงการให้แก่ท้องถิ่น

เมื่อสรรโรทัยได้รับการติดต่อแล้ว ก็จะส่งเจ้าหน้าที่อาสาสมัครคนหนึ่งหรือสองคนไปเยี่ยมหมู่บ้าน เพื่อชี้แจงแก่ชาวบ้านว่า ถ้าจะร่วมงานกับสรรโรทัย ชาวบ้านเองจะต้องร่วมมือกับสรรโรทัยในการดำเนินงานพัฒนาหมู่บ้านของเขาเอง และอย่าไปหวังพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอกมากนัก เงื่อนไขนี้เป็นเงื่อนไขหลักที่ชาวบ้านจะต้องรับ เมื่อเป็นที่ตกลงกันแล้ว สรรโรทัยจะกำหนดคนคณาการจัดตั้งค่ายศรมทาน (ค่ายอาสาสมัครออกแรงร่วมกันพัฒนา) ต่อไป

การไปเยี่ยมชาวบ้านดังกล่าวข้างต้นนี้ สรรโวทัยจะเชิญผู้คนมาประชุมกันทั้งหมู่บ้าน รวมทั้งพระ แพทย์แผนโบราณ เจ้าหน้าที่รัฐบาลที่ประจำอยู่ในหมู่บ้าน บางครั้งอาจจะเชิญผู้นำอื่น ๆ จากที่อื่น หรือเจ้าหน้าที่รัฐบาลในระดับอำเภอไปร่วมด้วย สรรโวทัยจะประเมินดูว่า ชาวบ้านกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมการพัฒนาอย่างน้อยเพียงไร จะยินดีเสียสละแรงกายเพื่อการพัฒนาเพียงไร และการประชุมก็จะใช้วิธีสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในที่ประชุมทั้งหมด มิใช่เจ้าหน้าที่สรรโวทัยเป็นฝ่ายชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วมโครงการเท่านั้น

1. การจัดค่ายศรมทาน

การพัฒนาหมู่บ้าน จะเริ่มด้วยการจัดค่ายศรมทาน หมายถึงการตั้งค่ายอาสาสมัครออกแรงร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านโดยอาสาสมัครของสรรโวทัยเอง กับชาวบ้านจะร่วมกันออกแรงเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน อาสาสมัครของสรรโวทัยจะมาจากนิสิตนักศึกษาในโรงเรียนมัธยมและมหาวิทยาลัยและที่อื่น ๆ และทุกคนจะอยู่ร่วมกันในค่ายเป็นเวลาตั้งแต่ 2 วันไปจนถึง 1 เดือน

ก่อนที่นิสิตนักศึกษาจากภายนอกจะเข้าไปตั้งค่ายในหมู่บ้าน จะมีการฝึกอบรมโดยสำนักงานสรรโวทัย ให้เข้าใจปรัชญา อุดมการณ์ และวิธีการของสรรโวทัย ตลอดจนปัญหาที่จะพบในหมู่บ้าน และระเบียบวินัยของอาสาสมัครในการดำเนินการจัดค่ายศรมทาน ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก จะมีการพบปะที่เรียกว่า "ประชุมครอบครัว" (Family Gathering) ซึ่งทุกคนในหมู่บ้านจะมาประชุมกันเพื่อสนทนากันเกี่ยวกับปัญหาสำคัญของหมู่บ้าน ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน ชนบทธรรมนิยมประเพณี จะมีการอ่านข้อความที่ศาสตราจารย์หรือบุคคลสำคัญเคยกล่าว และสวดสลับด้วยเพลงและการฟ้อนรำ เป็นที่น่าสังเกตว่า วิธีการของสรรโวทัยได้ใช้หลักจิตวิทยาสังคม เข้าช่วยด้วยไม่น้อย เช่น การพูด การอภิปราย การปลุกใจด้วยถ้อยคำของคนสำคัญ ตลอดจนการใช้ศิลปะร้องรำเข้าสวดแทรกในจังหวะต่าง ๆ ผู้คนทุกระดับชั้นจะนั่งรวมกันกับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นศาสตราจารย์ นิสิตนักศึกษา เจ้าหน้าที่รัฐบาล เจ้าหน้าที่สรรโวทัย หรือใคร ๆ ก็ตาม ซึ่งวิธีการเช่นนี้ จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นพี่น้องในครอบครัวขึ้นมา สรรโวทัยจึงเรียกการประชุมนี้ว่า

"Family Gathering"

2. กิจกรรมสืบเนื่อง

หลังจากเสร็จสิ้นการตั้งค่ายศรมทานแล้ว เจ้าหน้าที่อาสาสมัครปฏิบัติงาน
เต็มเวลาจากองค์การสรรโวทัย จะเข้ามาเยี่ยมหมู่บ้านเด็ก ในคราวนี้จะมีการจัดกลุ่ม
ผู้รับบริการในหมู่บ้านออกตามอายุ โครงสร้างและความสนใจดังนี้

กลุ่มเด็ก (7-15 ปี)

กลุ่มหนุ่มสาว (16 ปีขึ้นไป)

กลุ่มแม่

กลุ่มเด็กก่อนวัยเรียน (0-3 1/2 ปี, 3 1/2-6 ปี)

กลุ่มชานา

กลุ่มผู้ใหญ่ทั่วไป

สภาคาราโมทัย ประกอบด้วยผู้แทนจากกลุ่มต่าง ๆ ข้างบนนี้

กลุ่มเฉพาะกิจ (สำหรับกิจกรรมเฉพาะอย่าง เช่น สุขภาพอนามัย กิจกรรม
ทางศาสนา กิจกรรมทางวัฒนธรรม การเลี้ยงดูเด็กอายุต่ำกว่า 3 1/2 ปี)

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว กลุ่มหนุ่มสาวและกลุ่มเด็ก จะเป็นพลังที่สำคัญที่ทำให้เกิด
การจัดกลุ่มอื่น ๆ ขึ้นด้วย

ในการจัดกิจกรรมกลุ่ม องค์การสรรโวทัย จะใช้ศิลปะร่าร้อง ประเพณีทาง
ศาสนา และประเพณีท้องถิ่นอื่น ๆ เพื่อช่วยให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นได้

3. การฝึกอบรมอาสาสมัครหมู่บ้าน

ในช่วงของการประชุมชาวบ้านจะมีการเลือกคนหนุ่มสาวอายุ 16 ปีขึ้นไป
เพื่อรับการฝึกอบรมระยะสั้นและระยะยาวสำหรับกลับมาปฏิบัติงานในหมู่บ้าน การฝึกอบรม
ทั้งกล่าวนี้ จะจัดที่ศูนย์คาราโมทัย (ศูนย์พัฒนาหมู่บ้าน) หรือศูนย์พัฒนศึกษา (ศูนย์ฝึกอบรม
ระดับจังหวัด) ค่าใช้จ่ายในการฝึกอบรมทางองค์การจะเป็นผู้ออกให้ทั้งสิ้น ทั้งนี้ก็เนื่องจาก
ผู้เข้ารับการฝึกอบรมส่วนใหญ่จะมาจากหมู่บ้านที่ยากจน และไม่สามารถจะจ่ายค่าฝึกอบรมได้

หลักสูตรการฝึกอบรมจะแตกต่างกันไป ตั้งแต่ความเป็นผู้นำในชุมชนไปจนถึงวิชาชีพและบริการชุมชนต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงลูกเด็กก่อนวัยเรียน เป็นต้น

4. โครงการต่าง ๆ ของสรรโวทัย

โครงการที่สำคัญของสรรโวทัยได้แก่โครงการสำหรับเด็ก (รวม 3 โครงการย่อย คือ โครงการเด็กก่อนวัยเรียน โครงการโภชนาการและโครงการสุขภาพ) โครงการห้องสมุด การศึกษาทั่วไปและพลศึกษา โครงการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างพื้นฐานในหมู่บ้าน เช่น ถนนหนทาง บ่อน้ำ ที่ทิ้งขยะมูลฝอย การป้องกันการลี้กร่อนของดิน คลองส่งน้ำ ฯลฯ โครงการฝึกอบรมวิชาชีพ ได้แก่ งานศิลปะ การฝีมือ เกษตร เทคโนโลยีที่เหมาะสม เป็นต้น

บริการส่งเสริมทางด้านเศรษฐกิจ

การพัฒนาชุมชนจะเป็นไปอย่างผิวเผินถ้าหากขาดบริการส่งเสริมทางด้านเศรษฐกิจ เช่น ในด้านเงินทุนการตลาด ทั้งนี้ก็เนื่องจากการพัฒนาเพียงด้านวัตถุและด้านสังคม ย่อมไม่ช่วยให้ชาวบ้านที่ยากจนและอ่อนแอทางด้านเศรษฐกิจสามารถพึ่งพาตนเองได้ องค์การสรรโวทัยจึงได้ดำเนินการส่งเสริมในด้านเศรษฐกิจหลายประการ ดังเช่น

1. การสำรวจภาวะหนี้สินของชาวบ้าน และจัดกลุ่มเพื่อช่วยเหลือปลดเปลื้องหนี้สิน และป้องกันผู้ที่ยังไม่มีหนี้ตกเป็นลูกหนี้
2. ส่งเสริมการสร้าง "ธนาคารข้าว" "ธนาคารพืชผล" "ตลาดกลาง" ขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อให้ประชาชนได้ซื้อสิ่งที่ต้องการได้ตามความประสงค์
3. ให้การศึกษา ให้ประชาชนใช้บริการของหน่วยงานรัฐบาล ดังเช่น บริการสหกรณ์ สินเชื่อและบริการเสริมการผลิตต่าง ๆ
4. จัดทุนหมุนเวียน (Revoling Fund) เพื่อจัดตั้งกิจการอุตสาหกรรมครอบครัวและการเกษตร เพื่อช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกร และหางานทำให้แก่ชาวบ้าน
5. สำหรับคนหนุ่มสาวที่ไม่มีงานทำ จัดตั้งกิจการฟาร์มขึ้นนอกหมู่บ้าน โดยใช้ที่ดินที่รัฐบาลหรือเอกชนมอบให้หรือให้เช่าชั่วคราว เพื่อให้ผู้ที่ไม่มีงานทำเหล่านี้มีงานทำ

พัฒนศึกษา

หลังจากกระตุ้นด้วยการออกแรงร่วมกันที่เรียกว่า "ศรมทาน" แล้ว ภารกิจต่อไปที่จะต้องกระทำก็คือ การให้การศึกษาต่อเนื่องแก่ประชาชน เพื่อให้การพัฒนาดำเนินต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง ในระยะแรก ๆ ได้ดำเนินการโดยวิธีจัดหน่วยเคลื่อนที่ออกไปให้การฝึกอบรมเพิ่มเติม ณ จุดที่เริ่มตั้งค่ายพัฒนา "ศรมทาน" แต่การส่งหน่วยเคลื่อนที่ออกไปช่วยประชาชนในลักษณะนี้ ไม่สามารถจะทำได้สะดวกและสม่ำเสมอเท่าที่ควร ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องจัด "ศูนย์พัฒนศึกษา" ขึ้น

ศูนย์พัฒนศึกษา จะทำหน้าที่ฝึกประชาชนให้ตระหนักในปัญหา วิธีการที่แก้ปัญห การสร้างความเป็นผู้นำ การสร้างทักษะเพื่อเพิ่มพูนรายได้ การวางแผนโครงการและการแสวงหาแหล่งทรัพยากรที่จะนำมาใช้ดำเนินงาน ตลอดจนการประสานงานโครงการต่าง ๆ ให้สัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การฝึกอบรมเพื่อการประกอบอาชีพโดยตนเอง

ในช่วง 6-7 ปีที่ผ่านมา องค์กรสรรโวทัย ได้ให้ความสำคัญมากขึ้นต่อการฝึกอบรมเพื่อแสวงหารายได้ อาชีพที่สามารถดำเนินการได้ในลักษณะนี้ ได้แก่ การฝีมือ ศิลปะ งานไม้ งานโลหะ วิทยาการระดับกลาง เกษตร การจัดการ และเทคนิคการบริหารในระดับล่างสุด (คือระดับหมู่บ้าน)

การประสานงาน

การประสานงานจัดทำเป็น 2 ระดับ คือ ระดับหมู่บ้าน โดยมีศูนย์พัฒนาหมู่บ้านที่เรียกว่า "คราโมทัย" ทำหน้าที่ให้บริการแก่หมู่บ้านระหว่าง 20-30 แห่งในระดับสนาม ในขณะที่เดียวกันทำหน้าที่ประสานงานกับศูนย์พัฒนศึกษาในระดับจังหวัด

อีกระดับหนึ่งคือ ระดับจังหวัดซึ่งมีศูนย์พัฒนศึกษาทำหน้าที่ประสานงานในค้ำต่าง ๆ รวมทั้งโครงการที่ได้รับความร่วมมือจากต่างประเทศ

การบริการส่งเสริมและสนับสนุน

งานค่านี้นี้มีเพื่อเป็นการสนับสนุนการปฏิบัติการทั้งหมดขององค์การสรรโวทัยอันได้แก่ ศูนย์ฝึกอบรมซึ่งจะมีที่พักของผู้มาเยี่ยมโครงการจากทั้งในและต่างประเทศ ศูนย์วิจัยเพื่อทำหน้าที่วิจัยโครงการต่าง ๆ หน่วยผลิตของสรรโวทัยทำหน้าที่หารายได้ให้แก่องค์การโดยการผลิตและจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมต่าง ๆ

2. โครงการ "Saemual Undong" ของเกาหลีใต้

โครงการ "Saemual Undong" ของเกาหลีใต้ (อ้างใน มนุ สัตยเทวา ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ : 1-6) การพัฒนาหมู่บ้านชนบทแบบผสมผสานของเกาหลีใต้เริ่มภายใต้แนวความคิดของประธานาธิบดี ปักจุงฮี ของประเทศเกาหลี ที่มองเห็นว่า "ความยากลำบากของประเทศชาติเป็นสิ่งที่ทุกคนในชาติควรมีส่วนรับผิดชอบที่จะช่วยตัวเองร่วมมือร่วมใจกันทำงานอย่างแข็งขัน เพื่อให้ชีวิตของตัวเองและชาติดีขึ้น" และระลึกอยู่ในจิตใจของตัวเองอยู่เสมอ

แนวความคิดดังกล่าว มุ่งที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชนในชนบทให้เป็นชุมชนใหม่ โดยการนำบรรยากาศและการปฏิรูปใหม่ ๆ มาสู่ชนบทที่ยังตกอยู่ในสภาพล้าหลัง ซึ่งเริ่มจากการให้ประชาชนร่วมกันเพื่อสร้างหมู่บ้านและฐานะให้ดีขึ้น อันจะเป็นผลให้ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศมั่นคง และเข้มแข็งในที่สุด และจะต้องทำให้ทุกคนสำนึกและยอมรับว่า เขาเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนและของประเทศ และเป็นองค์กรร่วมกัน จึงนับได้ว่าเป็นการดำเนินงานที่มีกิจกรรมกว้างขวางในระดับชาติ จะสามารถชี้ผลความก้าวหน้าให้เห็นตั้งแต่ประเทศ หมู่บ้าน เพื่อนบ้าน และชีวิตส่วนตัว

การดำเนินการเพื่อพัฒนาจิตใจของคนในชาติ

เป็นวิธีดำเนินการที่วางรากฐานที่ก่อให้เกิดการปรับปรุงฟื้นฟูจิตใจและนิสัยของประชาชนของประเทศ โดยกระตุ้นให้เป็นคนมีนิสัยรู้จักการร่วมมือให้กับส่วนรวม ตั้งแต่ชุมชนของตัวเองคือหมู่บ้านโดยสมัครใจก่อน ดังนั้น ปรัชญาของ

"Saemual Undong" คือการวางรากฐานทางจิตใจให้เป็นนิสัยขยันขันแข็ง การช่วยตัวเองและการร่วมมือ (The Philosophy Saemual Undong is based on the Spirit of Diligence, Self Help and Cooperation)

กล่าวคือ จิตใจขยัน จะนำเอาจรรยาของผู้ทำงานไว้ในสำนึกที่จะทำงานหนักขึ้นจนกว่าจะอยู่ที่กินดี นอกจากนี้ยังจะสร้างให้เป็นคนมีนิสัยซื่อสัตย์และรู้จักออกม รู้จักความก้าวหน้า รักชาติ และเป็นนักประชาธิปไตย ดังจะเห็นได้ว่า โครงการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทของ Saemual Undong มีการพัฒนาจิตใจเป็นรายประเด็นดังนี้

การอาศัยการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นโรงเรียนสำหรับประชาธิปไตย

การใช้ชุมชนหมู่บ้านของ "Saemual Undong" เป็นสถานที่ฝึกประชาธิปไตย ควบคู่กับการทำงานเพื่อพัฒนาหมู่บ้านโดยอาศัยหลักการที่ทุกคนในหมู่บ้านจะต้องมีส่วนรับผิดชอบ กับกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการพัฒนาหมู่บ้านของตน ดังนั้น ทุกคนที่มีประสบการณ์ต่อหมู่บ้านตนเองควรมีส่วนที่จะต้องให้ความเห็นหรือร่วมหารือกับการแก้ปัญหา การเลือกผู้นำหมู่บ้าน การร่วมกันออกความคิด วางแผนขอข่างาน โดยที่จะเป็นประโยชน์กับการพัฒนาหมู่บ้านของตน การร่วมมือออกแรงให้กำลังใจกับการทำงานหรือประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้านของตนเอง ทุกเพศ ทุกอายุ การทำงานที่จะช่วยกันพัฒนาทั้งกาย ทั้งใจ เพื่อพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาหมู่บ้านแล้ว ยังให้ประสบการณ์กับทุกคนที่ร่วมงาน แล้วยังเกิดประโยชน์แก่การวางแผนโครงการในอนาคต ฝึกให้ทุกคนมีนิสัยขยันขันแข็ง ช่วยตัวเอง รู้จักร่วมมือและเป็นนักประชาธิปไตย

การอาศัยการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นโรงเรียนฝึกความรักชาติ

การพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทของ "Saemual Undong" เป็นการทำงาน เพื่อพัฒนาชุมชนเริ่มจากกลุ่มบุคคลของชุมชนที่ขยันขันแข็งช่วยตัวเอง ร่วมมือกันทำเพื่อให้ชุมชนของเขาและประเทศของเขาดีขึ้น ความรักชุมชนอย่างแน่นแฟ้นดังกล่าว สามารถเปลี่ยนมาเป็นความรักชาติอย่างแท้จริงได้ เพียงแต่ความรักชาตินี้จะต้องเริ่มมาจากประชาชนต้องรู้จักช่วยตัวเองก่อน และรู้จักหมู่บ้านของตนเอง โดยจะต้องเป็นผู้เข้าร่วมพัฒนา กับกิจกรรมที่จะทำให้หมู่บ้านนั้นเจริญ ความรับผิดชอบนี้จะขยายไปหลายระดับ จนถึงขั้นการมีส่วนร่วมรับผิดชอบงานของชาติ มีผลให้เกิดความรักชาติในที่สุด จึงเห็นได้ว่า หลักเกณฑ์นี้เป็นการนำหลักเกณฑ์ง่ายมาบวกกับการทำงานเพื่อการพัฒนา ช่วยให้เกิดการฝึกความรักชาติ

การอาศัยการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นโรงเรียนฝึกให้รู้จักการปฏิบัติชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น

การพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทเป็นการฝึกให้ทุกคนรู้จักช่วยตัวเอง ปรับปรุงบ้าน ปลูกฝังโครงสร้างภายในบ้าน การดำเนินชีวิต ตลอดจนการประกอบอาชีพ รวมไปถึง การร่วมมือด้วยเพื่อพัฒนาหมู่บ้านตัวเอง สร้างความมั่นคง สวัสดิภาพ เพื่อให้บรรลุความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสงบของชาติ โดยวิธีการพัฒนาให้ชาติเข้มแข็ง รวมกำลังและความสนใจของชาติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การปฏิบัติเพื่อทำลายความเลื่อมที่ไร้ความสามารถ ความเกียจคร้าน และปัจจัยที่ไร้คุณค่า ขณะเดียวกันก็จะกระตุ้นให้ทุกคนรู้จัก และเข้ามาที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ตลอดจนปฏิบัติให้ทุกคนขยันขันแข็ง ช่วยตัวเอง ทำงานด้วยความร่วมมือกัน

ประเด็นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำเนินการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทของ "Saemual Undong"

การดำเนินการพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบท จะต้องกำหนดบทบาทและทิศทางการดำเนินการดังต่อไปนี้

1. การดำเนินกิจการต่าง ๆ ของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นของส่วนรวม ประชากรในหมู่บ้านทุกคนจะต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ นับตั้งแต่การวางแผน การกำหนดโครงการ และการปฏิบัติ เป็นวิธีการระดมแนวความคิดและร่วมมือกันทำงาน เพื่อสร้างสรรค์ความเจริญให้กับหมู่บ้านของตนเอง

2. เผยแพร่การ "Saemual Undong" ให้ซึมซาบเข้าไปอยู่ในใจและชีวิตประจำวันของประชาชนทุกคนในหมู่บ้านและประเทศ หมายถึงการที่จะทำให้ทุกคนมีนิสัยเชื่อมั่นในตัวเอง ขยันขันแข็ง รู้จักช่วยตัวเอง และร่วมมือช่วยเหลือส่วนรวม

3. กิจกรรมและโครงการที่จะดำเนินภายในหมู่บ้าน จะถูกพิจารณาภายใต้หลักการต่อไปนี้

3.1 กิจกรรมหรือโครงการที่ประชาชนหรือชุมชนส่วนใหญ่ให้ความสนใจ และจะต้องก่อให้เกิดประโยชน์ที่จะพัฒนาชุมชนนั้น ๆ ใ้โดยยั้งคิ

3.2 กิจกรรมหรือโครงการนั้น ๆ จะต้องก่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิต และรายได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

4. รัฐจะต้องให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาหมู่บ้านที่กระตือรือร้นในการพัฒนาหมู่บ้านของตน โดยคนของชุมชนเป็นผู้ริเริ่มวางแผน กำหนดโครงการ ตลอดจนช่วยกันลงแรงเพื่อทำงานให้สำเร็จ ซึ่งหลักเกณฑ์ดังกล่าวจะช่วยกระตุ้นหมู่บ้านใกล้เคียงที่ล้าหลัง กระตือรือร้นที่จะดำเนินการเพื่อจะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลเอง

5. ทุกคนจะต้องสำนึกเสมอว่า การพัฒนาชุมชนหมู่บ้านชนบทแบบ "Saemua1 Undong" นั้นจะมีการดำเนินการเพื่อให้เกิดความเจริญโดยการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น จะต้องมีการวางแผนระยะยาวควบคู่ไปด้วย

2.6 ความพยายามพัฒนากำลังคนด้านจิตใจในสังคมไทย

คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้เสนอแผนพัฒนากำลังคนด้านจิตใจ เมื่อวันที่ 4 กันยายน 2528 ในการประชุมสัมมนาเพื่อจัดทำแผนพัฒนาจิตใจของสภาสังคมสงเคราะห์ ณ ทำเนียบรัฐบาล มีสาระสำคัญดังนี้

1. ในหลาย ๆ จุดของแผนพัฒนาประเทศไม่สามารถแปลงไปสู่ภาคปฏิบัติได้ แม้จะคิดชอบ คำรื้อชอบ มีการวางแนวทางแก้ไขข้อบกพร่อง แต่พอมาถึงขั้นปฏิบัติไม่สามารถแปลงไปปฏิบัติได้ เพราะการที่จะแปลงไปสู่ภาคปฏิบัติให้ได้นั้น จะต้องยอมรับในเรื่องของการสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงเสียก่อน ฉะนั้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 จึงเน้นที่จิตและวิญญาณของแผนในเรื่องของการคิดชอบ หาทุกข์ หาสาเหตุแห่งทุกข์ เพื่อนำไปสู่การดับทุกข์ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติตามแผนได้จริง ๆ

2. ในแผนฯ 6 นี้ นักวางแผนหรือผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดทิศทางของการพัฒนาประเทศ ได้ยอมรับในเรื่องการเปลี่ยนแปลง โดยถือว่าการเปลี่ยนแปลงนี้คือตัวตั้ง ซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะคือการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกซึ่งส่งผลกระทบต่อตัวเรา และการเปลี่ยนแปลงในตัวของเราหรือลักษณะภายในสังคมของเราเอง

3. การเปลี่ยนแปลงภายนอก จะเห็นได้ว่า ขณะนี้สภาพเศรษฐกิจและสังคมของไทยอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จนบางครั้งไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงได้ทัน และบางครั้งเราก็ไม่ยอมรับสภาพการเปลี่ยนแปลง การที่เราจะพัฒนาคน พัฒนาจิตใจของคน เราต้องยอมรับสภาพการเปลี่ยนแปลง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

4. การที่จะอยู่ในสังคมโลกในระบะนี้ให้ไ้ คนในประเทศจะต้องมีจิตใจที่ก่อให้เกิดความมีประสิทธิภาพและคุณภาพขึ้น คือ จะต้องยอมรับในการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวให้เข้ากับสภาพการแข่งขันกับต่างประเทศ

จิตใจที่เหมาะสมและสอดคล้องกับเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงก็คือ การมีระเบียบวินัย อดออม ความรับผิดชอบ หักตนในการพึ่งตนเอง และการหนักกำลัง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ค่านิยมที่จะต้องส่งเสริมให้มีในชาติ เพราะมิฉะนั้นประเทศเราก็จะไม่มีคุณภาพและประสิทธิภาพ

5. การเปลี่ยนแปลงภายในประเทศ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมมากมายหลายประเด็นคือ

5.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านอายุ ประเทศไทยในอดีตมีจำนวนเด็กมากเพราะมีอัตราการเกิดสูง แต่หลังจากมีการลดอัตราการเพิ่มของประชากรลงมาในอัตราต่ำ จึงคาดว่า ในระยะ 50 ปีข้างหน้า จะมีประชากรวัยหนุ่มสาวหรือคนที่มีอายุมากขึ้น อัตราประชากรวัยเด็กจะลดลง นับเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร ซึ่งเราจะต้องพิจารณาปรับตัวให้เข้ากับสภาพของการเปลี่ยนแปลงนี้

ฉะนั้น จึงต้องมาพิจารณาว่า จะปรับปรุงการพัฒนาคนทางด้านจิตใจ ทักษะความรู้และการมีงานทำให้แก่ประชากรวัยหนุ่มสาว ซึ่งกำลังจะเข้ามาเป็นกำลังแรงงานในการพัฒนาประเทศมากขึ้นได้อย่างไร

5.2 สภาพการเปลี่ยนแปลงจากสังคมชนบทกลายเป็นสังคมเมืองมากขึ้น ซึ่งจากสภาพดังกล่าว ทำให้เกิดปัญหาสังคมขึ้นมากมายและได้ส่งผลกระทบต่อทั้งด้านจิตใจ และกระทบต่อการปรับจิตใจของคนในสังคม และการที่ประเทศไทยมีระบบเศรษฐกิจเปิด จึงได้รับอารยธรรม ค่านิยม วิถีชีวิต และวัฒนธรรมจากภายนอกโดยเฉพาะประเทศตะวันตกมาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ บางอย่างอาจจะไม่เหมาะสมกับสังคมไทย ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ค่านิยมอันดั้งเดิมของไทย ซึ่งมีผลต่อสภาพสังคมไทยเป็นอย่างมาก

6. การปรับตัวให้รับกับสภาพการเปลี่ยนแปลงทั้งทางค้ำเศรษฐกิจและสังคม ในแผนฯ 6 ทิศทางของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในแผนฯ 6 ได้เน้นแนวทางการ ปรับกายและจิตเพื่อรับสภาพการณ์นี้ไว้เป็น 3 ประการ

6.1 กระบวนการต่อเนื่องจากแผนฯ 5 ซึ่งในการดำเนินการใน แผนฯ 6 ได้เน้นการพัฒนาจิตใจ การพัฒนาคน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ได้ทำกันมาแล้วในแผนฯ 5 อาทิเช่น การพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นการพัฒนาจิตใจให้คนหมึกกำลังร่วมกันทำงาน เป็นการ เน้นบทบาทของการพึ่งตนเองของประชาชน การเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสิ่ง ต่าง ๆ เหล่านี้ ได้ทำมาแล้วและจะกระทำต่อไปอย่างต่อเนื่อง

6.2 การปรับตัวหรือการปรับจิตใจเพื่อยอมรับว่า สิ่งที่ไม่แน่นอนนั้น เป็น "อนิจจัง" ซึ่งจะต้องมีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพความเป็นจริง เพื่อการพึ่งตนเอง และแข่งขันกับต่างประเทศ และในกระบวนการพัฒนาประเทศไทย ไม่ว่าจะ เป็นกระบวนการ ทางเศรษฐกิจหรือสังคม ซึ่งอาจแยกได้ว่าเป็นกระบวนการทางวัตถุอย่างหนึ่งกับกระบวนการ ค้ำจิตใจ ทั้งสองกระบวนการต้องสอดคล้องสนับสนุนซึ่งกันและกัน

6.3 การหมึกกำลังของทุกฝ่ายให้มีจิตใจเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

7. จะต้องกำหนดบทบาทของทุกฝ่ายให้ชัดเจน ต้องมีการทบทวนบทบาทของ รัฐ ธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน การมีส่วนร่วมของชุมชน สถาบันครอบครัว ในกระบวนการพัฒนาจิตใจให้ชัดเจนและปฏิบัติได้จริง

8. จะต้องวางระบบการประสานงานของกลุ่มสังคมต่าง ๆ ให้เข้ามามี บทบาท ร่วมในกระบวนการพัฒนาจิตใจให้ได้ และที่สำคัญที่สุด ผู้นำในทุกกลุ่มสังคมจะต้อง ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในค้ำการพัฒนาจิตใจให้กับสมาชิกในกลุ่มคน

3. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ลิลี่ โกศยยานนท์ และวรวรรณ สุภจรรยา (2527 : 206-208) ได้ทำการวิจัย เรื่องรูปแบบการพัฒนาชนบทของประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ. 2527 ได้ข้อค้นพบและมีข้อ สังเกตที่น่าสนใจดังนี้

1. ประเทศไทยมีประสบการณ์ของการพัฒนาชนบทมากกว่า 40 ปีเศษ ส่วนใหญ่ เป็นโครงการเฉพาะพื้นที่ และอยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยงานของรัฐบาลเป็นส่วนใหญ่

2. โครงการส่วนใหญ่ริเริ่มจากเหตุผลทางการเมือง และเป็นการเริ่มจากปัจจัยภายนอกมากกว่าจากความต้องการของคนในท้องถิ่น ฉะนั้น หลักการพัฒนาตลอดจนวิธีดำเนินการ เป็นไปตามความเหมาะสมของผู้รับผิดชอบโครงการมากกว่าจากความต้องการของท้องถิ่น

3. โครงการต่าง ๆ มีวัตถุประสงค์ที่คล้ายคลึงกัน คือ เพิ่มรายได้ตลอดจนความเป็นอยู่ของครอบครัวเกษตรกรให้ดีขึ้น มีการพัฒนาอาชีพให้แก่ครอบครัวเกษตรกรด้วย ฉะนั้น ลักษณะการดำเนินการของโครงการต่าง ๆ จึงมีความคล้ายคลึงกัน ทำให้เกิดความซ้ำซ้อนในด้านการปฏิบัติและในท้องที่ความรับผิดชอบ ลักษณะการทำงานของโครงการส่วนใหญ่เป็นการให้เปล่ามากกว่าการสร้างความสามารถในการดำเนินงานในระดับท้องถิ่น และโครงการส่วนใหญ่ยังไม่มีประเมินผลการดำเนินงาน ตลอดจนไม่มีการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นระบบ ทำให้การประเมินผลทำได้ยากมาก

4. ลักษณะการทำงานส่วนใหญ่จะเป็นแบบการให้เปล่าหรือสร้างปัจจัยพื้นฐานให้มากกว่าที่จะเป็นการสร้างความสามารถในการดำเนินการด้วยตัวเองให้แก่ชุมชนนั้น ๆ ฉะนั้นเมื่อถอนโครงการออกไป ชาวบ้านก็ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมต่อไปได้ด้วยตนเอง

บุญธัน คอกโธสง และธเนศ ต่วนชะเอม ได้ทำการวิจัยเรื่องกระบวนการและวิธีการพัฒนาจิตใจเพื่อพัฒนาสังคมไทย เมื่อปี พ.ศ. 2527 เพื่อทำการประเมินศักยภาพของกระบวนการและวิธีการของการฝึกอบรม การพัฒนาจิตใจของ 5 โครงการได้แก่ โครงการฝึกอบรมของศูนย์ฝึกอบรมพัฒนาชนบท วิทยาลัยครู โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท ศูนย์ประสานงานการพัฒนาสังคม โดยสนใจตัวแปรดังนี้ การพึ่งตนเอง การร่วมมือร่วมใจ ความขยัน มีวินัย ลดละอบายมุข ปรากฏผลว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความคิด และทัศนคติอย่างดียิ่งต่อการพัฒนาตนเองตามตัวแปรทั้ง 5 ตัว และความแตกต่างของอายุ เพศ การศึกษาและที่อยู่ตามภูมิภาค มีผลกระทบต่อการพัฒนาจิตใจแตกต่างกันหลังจากฝึกอบรมแล้ว

สุภาพรณ ฅ บางช้าง และคณะ ได้ทำการศึกษาการประยุกต์หลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาชาวชนบท ในท้องที่ อ. แกลง จ. ระยอง เมื่อปี พ.ศ. 2527 ได้ข้อค้นพบว่า การฟื้นฟูเอกลักษณ์ วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบภายนอก โดยไม่ใส่ใจต่อการฟื้นฟูวัฒนธรรมภายในเป็นอันตรายต่อความเลื่อมของวัฒนธรรมนั้นเองในระยะยาว เพราะจะเกิดความขัดแย้ง

ระหว่างรูปแบบวัฒนธรรมเก่ากับรูปแบบวัฒนธรรมใหม่เสมอ และการฟื้นฟูอาจทำกันอย่าง ผืน ๆ จนที่สุด ก็กลายเป็นของเขาไว้แสดงเล่นในโอกาสพิเศษเป็นครั้งคราว ขาดการนำ มาใช้สัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน ดังนั้น จึงควรที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมภายในให้เป็นฐานสำหรับ การมีวัฒนธรรมภายนอกที่เหมาะสมแก่กาลสมัย

วิธีที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมภายใน อาจทำในรูปที่เป็นการอบรมให้ความรู้หรือการ ฝึกปฏิบัติโดยเฉพาะ การปลูกไว้ในโอกาสต่าง ๆ และการผสมผสานในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เกี่ยวกับศาสนาหรือเรื่องอื่น ๆ เช่น การพัฒนาสาธารณวัตถุ กิจกรรมทางการเมือง การปกครอง

อย่างไรก็ตาม รูปแบบภายนอกบางอย่าง ก็มีคุณค่าเสริมความเลื่อมใส ศรัทธา ช่วยให้เกิดสำนึกในการรักษาสิ่งดีงามทาง วัฒนธรรมในสังคม และยังเป็นทางนำไปสู่ การเข้าถึงวัฒนธรรมภายในด้วย ดังนั้น ในบางกรณีก็ควรฟื้นฟูรูปแบบภายนอก ทั้งนี้ต้อง ไม่ลืมที่จะพัฒนาวัฒนธรรมภายในขนานไปด้วยเสมอ

ปัจจัยแห่งความสำเร็จและความล้มเหลวในการพัฒนาศาสนาศีลธรรม

1. การยอมรับปัญหาของคนในท้องถิ่นว่ามีอยู่จริงและจำเป็นต้องแก้ไข
2. คุณภาพและบทบาทของผู้นำฝ่ายพระและฆราวาสในท้องถิ่น บุคคลภายนอก ควรทำหน้าที่ผู้ประสานและควรลดบทบาทลง ตามความเหมาะสม
3. คุณสมบัติและการแสดงออกของผู้ทำงาน อันได้แก่ ความรู้ ความประพฤติ
4. การสร้างความสัมพันธ์และความศรัทธากับคนในชุมชน
5. การประสานความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่น

หจข อารยะวิญญู และคณะ (2528 : 98-106) ได้ทำการวิจัยเรื่องปัญหาใน การบริหารการพัฒนาชนบทของรัฐบาล เพื่อศึกษาปัญหาในการบริหารการพัฒนาชนบทของ องค์กรตั้งแต่ระดับชาติลงไปจนถึงองค์กรระดับชาวบ้าน เพื่อศึกษาลักษณะการมีส่วนร่วม และการยอมรับของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบทของรัฐบาล ผลการวิจัยในระดับตำบล หมู่บ้านที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนามีดังนี้

1. องค์กรในระดับตำบลมีปัญหาในด้านการวางแผนมากกว่าค้ำอื่น ปัญหาที่องค์กรในระดับนี้ประสบมากที่สุดคือขบวนการทางงบประมาณล่าช้า

2. องค์กรในระดับหมู่บ้านมีปัญหาในด้านการวางแผนและการประเมินผลมากกว่าค้ำอื่น ปัญหาที่องค์กรในระดับนี้ประสบมากที่สุดคือประชาชนไม่มีบทบาทในการควบคุมโครงการ

3. หมู่บ้านดีเยี่ยมมีปัญหาในการพัฒนาชนบทน้อยกว่าหมู่บ้านไม่ดีเยี่ยม

4. ตำบลที่เป็นที่ตั้งหมู่บ้านดีเยี่ยม มีปัญหาในการพัฒนาชนบทน้อยกว่าตำบลที่เป็นที่ตั้งหมู่บ้านไม่ดีเยี่ยม

5. สำหรับลักษณะการมีส่วนร่วมนั้น ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำงานและกิจกรรมการพัฒนามากที่สุด รองลงไปเป็นส่วนร่วมในการวางแผน การบำรุงรักษา และการบริจาคสมทบทุนตามลำดับ

6. มูลเหตุของการมีส่วนร่วม ประชาชนส่วนมากเข้าร่วมโครงการพัฒนาเพราะได้รับการชักจูงจากเจ้าหน้าที่ของรัฐในระดับหมู่บ้าน

7. การมีส่วนร่วมของประชาชนในหมู่บ้านดีเยี่ยมและหมู่บ้านไม่ดีเยี่ยมแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

8. การมีส่วนร่วมของประชาชน มีความสัมพันธ์กันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติกับการยอมรับของประชาชน

9. ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการพัฒนาชนบทระดับหมู่บ้าน ได้แก่ ระดับการศึกษาของผู้นำท้องถิ่น ลักษณะความเป็นผู้นำของผู้นำท้องถิ่น ความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้นำท้องถิ่นกับเจ้าหน้าที่ในระดับอำเภอและจังหวัด ความสนใจของผู้นำท้องถิ่นและประชาชน ในการพัฒนาชนบท โครงการพัฒนาชนบทที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน และประชาชนยอมรับความเป็นผู้นำของผู้นำท้องถิ่น

รุทธ์ กล่อมชุ่ม และสุนทร โคตรบรรเทา (2527 : 153-154) ได้ศึกษาปัจจัยที่กระตุ้นให้ประชาชนเข้าร่วมในโครงการพัฒนาชุมชนในเขตชนบทยากจน ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านดีเยี่ยม พุทธศักราช 2528 กลุ่มตัวอย่างเป็นประชาชนในหมู่บ้านพัฒนาดีเยี่ยมเรียงตามลำดับสามหมู่บ้านในเขตชนบทยากจนของจังหวัดอุตรดิตถ์ จำนวน 170 คน คือ จากบ้านข้าวบอน ตำบลเสียว อำเภอปากท่า จำนวน 57 คน จากบ้านนากล่า ตำบลน้ำไคร้ , อำเภอน้ำปาด จำนวน 50 คน และจากบ้านแดงงาม ตำบลจริม อำเภอท่าปลา จำนวน

55 คน ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่เป็นตัวกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาชุมชน ซึ่งเรียงลำดับตามความสำคัญมีดังนี้

1. การพัฒนาจิตใจที่เหมาะสม ซึ่งมีองค์ประกอบย่อยคือ ความเข้าใจ และเห็นประโยชน์ของการลดละและเลิกสุราและการพนัน การใช้เหตุผลในการอภิปรายในที่ประชุม และรู้จักเสียสละเวลาในการเข้าร่วมประชุมและร่วมกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน
2. การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ โดยเฉพาะการปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายในหมู่บ้าน การรักษาความปลอดภัย น้ำดื่ม น้ำใช้ในหมู่บ้าน การศึกษาและวัฒนธรรม การพัฒนาอาชีพ การรวมกลุ่มเกษตรกร และการจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์
3. โครงการส่งเสริมอาชีพและเศรษฐกิจภายในหมู่บ้าน ได้แก่ การให้ประชาชนมีความรู้และรับการอบรมเกี่ยวกับการเกษตรที่จะทำให้เพิ่มผลผลิต และมีรายได้เพิ่มขึ้น เช่น การเลี้ยงไก่ การทำไร่ การทำนา การเลี้ยงผึ้งและการเลี้ยงวัว
4. นโยบายของรัฐบาลและแรงผลักดันจากผู้มีอำนาจทางราชการ โดยเฉพาะนโยบายที่จะให้ประชาชนมีบทบาทริเริ่มงานพัฒนาต่าง ๆ ในหมู่บ้านด้วยตนเอง นโยบายการสร้างงานในชนบทและนโยบายการสนับสนุนในด้านการจัดทำเครื่องจักรกลในการพัฒนาหมู่บ้าน ส่วนแรงผลักดันจากผู้มีอำนาจทางราชการนั้น ได้แก่ การมีเจ้าหน้าที่ระดับสูงในส่วนภูมิภาคสนับสนุน ส่งเสริม ไปเยี่ยมเยียน และรับผิดชอบในงานพัฒนาหมู่บ้าน ด้วยความเอาใจใส่อย่างจริงจังและจริงจัง
5. การประสานงานและผลการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนใกล้ชิดและเกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาหมู่บ้าน คือ นายอำเภอ พัฒนาการ เกษตรตำบล
6. งบประมาณที่รัฐเป็นผู้จัดให้ ซึ่งได้แก่งบประมาณจากการจัดปฏิรูปที่ดิน และงบประมาณในการสร้างสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ถนนเข้าหมู่บ้าน ไฟฟ้า และการชลประทานเพื่อการเกษตรภายในหมู่บ้าน

นอกจากนี้ การวิจัยยังพบอีกว่า ตัวแปรเสริมที่มีส่วนกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาได้แก่ สถานภาพและความเป็นอยู่ของประชาชนในหมู่บ้าน เช่น การเป็นผู้อยู่ในวัยทำงาน การมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาชนบท การมีสภาพที่ดีและความอบอุ่นทางครอบครัว การมีเศรษฐกิจดีขึ้น และการมีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมสะอาดและใช้ประโยชน์ได้

สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 2520 : 1-5) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะชุมชนในชนบทกับประสิทธิภาพในการพัฒนา โดยศึกษาเปรียบเทียบระหว่างหมู่บ้านพัฒนา กับหมู่บ้านไม่พัฒนา หมู่บ้านพัฒนาคือ หมู่บ้านศรีคอนมูล ซึ่งเป็นหมู่บ้านดีเด่นที่ชนะการประกวดของจังหวัดเชียงราย เมื่อปี พ.ศ. 2520 และเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในอำเภอเชียงแสน หมู่บ้านที่ไม่พัฒนาที่นำมาศึกษาเปรียบเทียบคือหมู่บ้านคำหนองบัว อำเภอเชียงแสน กับหมู่บ้านม่วงคำ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงรายเช่นเดียวกัน ผลการวิจัยพบดังต่อไปนี้

1. ระบบชุมชนทั้งสามหมู่บ้านในค่านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีัยสำคัญ
2. หมู่บ้านทั้งสามมีความแตกต่างกันอันสืบเนื่องมาจากการประกวด กล่าวคือ หมู่บ้านที่ชนะการประกวดมีความภูมิใจและมีศักยภาพของการร่วมมือในการทำงานเพิ่มขึ้น
3. เอกภาพของหมู่บ้านที่ได้รับรางวัลไม่แตกต่างจากหมู่บ้านอย่างชัดเจน ตามหลักเกณฑ์ของการประกวด แต่การประกวดเป็นแรงกระตุ้นให้เจ้าหน้าที่และประชาชนในหมู่บ้านปฏิบัติตามกฎเกณฑ์เพื่อหวังให้ชนะการประกวด ซึ่งเป็นปัจจัยต่อเนื่องให้เจ้าหน้าที่ทุ่มเท และประชาชนร่วมมือในการพัฒนา และอัตราการพัฒนาจะขึ้นอยู่กับศักยภาพทางเศรษฐกิจและสภาวะผู้นำในหมู่บ้านและเจ้าหน้าที่
4. หมู่บ้านพัฒนาที่ชนะการประกวดมีลักษณะเด่นคือ ความสามารถในการเสนอรายงาน และการดำเนินการประชุมอย่างเป็นทางการ

ศูนย์ศึกษาและฝึกอบรมการวิจัยทางสังคมศาสตร์ โดยผู้เข้าอบรมหลักสูตร "นักวิจัยทางสังคมศาสตร์" รุ่นที่ 30 ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความร่วมมือของประชาชนในโครงการพัฒนาชนบทตามแนวอุดมการณ์แผ่นดินธรรม แผ่นดินทองในภาคเหนือและภาคใต้ ได้ข้อค้นพบในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือร่วมใจและการพัฒนาจิตใจดังนี้

1. หลังจากโครงการพัฒนาชนบทตามแนวอุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ได้นำไปปฏิบัติในหมู่บ้านแล้ว ประชาชนมีการพัฒนาจิตใจดีขึ้น สามารถกลลະเลิกลอบายมุขได้พอสมควร ให้ความร่วมมือในการพัฒนาหมู่บ้านมากขึ้น มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทดีขึ้น คือ มีความสำนึกว่าการพัฒนาจะต้องมาจากตนเองก่อน แทนที่จะรอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอย่างเดียว

2. อุดมการณ์และหลักการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองนั้น จะต้องมีความคึกคักริเริ่มมาจากความต้องการของประชาชน และจะต้องตอบสนองการยกฐานะทางจิตใจ คือ ทำให้ประชาชนมีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความเชื่อมั่นในสังคมของตนเอง มีความซื่อสัตย์ มีมิตรไมตรี มีการร่วมมือร่วมใจ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน การประกอบกิจการงานใด ๆ จะต้องมิพื้นฐานมาจากการมีระเบียบวินัย และจะต้องเป็นบุคคลที่ลละบายมุข เพื่อที่จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการนำเข้าไปสู่ความเป็นระเบียบทางสังคม อันจะนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวม

3. การนำนโยบายและแผนไปปฏิบัติ จะต้องเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นฐานทางสังคม ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและทางด้านเทคโนโลยี ให้เข้าใจการเคลื่อนไหวทางการเมืองภายในประเทศและนอกประเทศ รวมทั้งเข้าใจกลไกการตลาด การผลิต ทั้งภายในและนอกประเทศ

4. ผู้ที่เข้ารับการอบรมจะมีความรู้ ความเข้าใจ ให้ความร่วมมือร่วมใจในการพัฒนาท้องถิ่นมากกว่าผู้ที่ไม่เข้ารับการอบรม จึงนับว่า การฝึกอบรมเป็นสิ่งสำคัญมากในการพัฒนาชนบท

5. การที่ประชาชนเกิดความรู้ ความเข้าใจ และให้ความร่วมมือร่วมใจในโครงการนั้น ส่วนใหญ่เป็นเพราะผู้นำท้องถิ่น จึงนับว่าผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญมากในการพัฒนาใด ๆ ก็ตาม รัฐบาลควรจะมีงานชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำท้องถิ่นก่อน เพราะผู้นำท้องถิ่นจะเป็นตัวกลางที่สำคัญที่จะช่วยประสานความรู้ ความเข้าใจ และความต้องการระหว่างรัฐบาลและประชาชนในชนบท

สำนักงานเลขาธิการโครงการสร้างงานในชนบท (กสช) (2529 : 51-58) ได้มอบหมายให้สถาบันระดับอุดมศึกษาในแต่ละภูมิภาค ทำการประเมินผลโครงการสร้างงานในชนบท พ.ศ. 2529 ผลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการชี้แนะปัญหา การร่วมตัดสินใจแก้ปัญหา และความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของสิ่งสาธารณประโยชน์ปรากฏดังนี้

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการชี้แนะปัญหาและร่วมตัดสินใจในการแก้ปัญหา ส่วนใหญ่จะเลือกโครงการของสภาตำบล โดยการออกเสียงลงคะแนน ซึ่งนับว่าเป็นประชาธิปไตยพอสมควร ในกรณีที่มีปัญหาในการดำเนินงานของสภาตำบล กรรมการสภาตำบลจะประชุมปรึกษาหารือกันเองเป็นส่วนใหญ่ โดยที่ประชาชนไม่มีโอกาสร่วมแก้ไข

และการชี้แนะปัญหานั้น ประชาชนมีส่วนร่วมน้อย ส่วนความรู้ก็รวมเป็นเจ้าของสิ่งสาธารณประโยชน์นั้นมีน้อย มีเพียงหนึ่งในสามเท่านั้น และประชาชนส่วนใหญ่ยังมีความคิดว่ามีโชหน้าที่ของตน แต่ก็พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือถ้าหากสิ่งสาธารณประโยชน์เหล่านั้นเกิดชำรุดเสียหาย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะส่วนใหญ่จะจ่ายค่าจ้างตามนโยบายการสร้างงาน และอาจเป็นเพราะขาดการประชาสัมพันธ์ให้ตระหนักถึงเรื่องนี้

อำนวยการ ปรัดถจรียา (2524 : 614-615) ได้ศึกษาบทบาทและหน้าที่ของสภาตำบลต่อโครงการสร้างงานในชนบทปี พ.ศ. 2523 ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลศรีมหาโพธิ์ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ผลการวิจัยพบว่า ความสำเร็จในการดำเนินการในโครงการสร้างงานในชนบทมีเงื่อนไขของความสำเร็จที่สำคัญ คือ องค์ประกอบของสภาตำบล และส่วนสนับสนุนช่วยเหลือสภาตำบล องค์ประกอบของสภาตำบล ซึ่งได้แก่ ประธานสภาตำบล คณะกรรมการสภาตำบล ผู้นำท้องถิ่น และราษฎรในตำบล สำหรับส่วนสนับสนุนช่วยเหลือสภาตำบลคือเจ้าหน้าที่ของอำเภอ ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้ นอกจากจะต้องมีคุณลักษณะที่เหมาะสมกับบทบาทแล้ว ยังต้องมีความรับผิดชอบในหน้าที่ด้วย

ชานู ลี 2529 : 160-161) ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เชิงปฏิบัติการขององค์ประกอบที่นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาชนบทของโครงการเขมาอีลวุดงของเกาหลี ซึ่งได้กระทำทั้งการวิเคราะห์เชิงองค์ประกอบและการวิเคราะห์เชิงพรรณนา ได้ข้อค้นพบว่ามีตัวแปรต้น 17 ตัวที่เป็นองค์ประกอบที่นำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาชนบทของโครงการเขมาอีลวุดงและเป็นองค์ประกอบที่มีอำนาจจำแนกสูง และสามารถจัดลำดับความสำคัญของตัวแปรทั้ง 17 ตัว ดังนี้

ลำดับที่	องค์ประกอบเชิงความสำเร็จของ เหม่อลลวุนกง
1	บทบาทของผู้นำ เหม่อลลวุนกง
2	บทบาทของชาวบ้าน
3	บทบาทของสมาคมแม่บ้าน เหม่อลลวุนกง
4	ภูมิหลังทางวัฒนธรรมของประชาชน
5	ระบบการศึกษาทางสังคมแบบใหม่ของสถาบันการฝึกอบรมผู้นำ เหม่อลลวุนกง
6	วัตถุประสงค์สมบูรณ์แบบของการพัฒนาชนบท
7	การใช้มาตรการระดับช่วยตัวเองในการให้บริการสนับสนุนของ รัฐบาล
8	ยุทธวิธีการคัดเลือกโครงการพัฒนา
9	บทบาทของความเป็นผู้นำสุดยอดทางการเมือง
10	การใช้สิ่งเราในการให้บริการช่วยเหลือของรัฐบาล
11	การใช้หมู่บ้านเป็นหน่วยการพัฒนา
12	ความกระตือรือร้นทางการศึกษาของมวลชน
13	บทบาทของสื่อสารมวลชน
14	บทบาทของข้าราชการท้องถิ่น
15	การปฏิรูปที่ดินที่ประสบความสำเร็จ
16	สถานการณ์ชายแดนระหว่างเกาหลีใต้กับเกาหลีเหนือ
17	ผลการพัฒนาอุตสาหกรรมในทศวรรษที่ ค.ศ. 1960